

7074.

523.892

HA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM.

AZ

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNET-
TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYA

X. KÖTET.

SZERKESZTETTÉK

SZINNYEI JÓZSEF

ÉS

SZÁDECZKY LAJOS.

TITKÁR.

496. M. J. 80.
P. 27. 80
93.

KOLOZSVÁR.

AJTAI K. ALBERT SAJTÓJA.

1893.

ERDÉLYI MŰZÉUM

27

ERDÉLYI MŰZÉUM ÉS VISENYI MŰZÉUMI MUNKÁK MEGJELENÉSE ÉS TARTALMA
AZ ERDÉLYI MŰZÉUM ÉS VISENYI MŰZÉUMI MUNKÁK MEGJELENÉSE ÉS TARTALMA

X. KÖTET

SZABÓCSKY LÁJOS

SZABÓCSKY LÁJOS

ORSZ. SZELCHENYI KÖNYVTÁR

Riportári növedéknapló

1975 év 258 sz.

TARTALOM.

I. Értékezesek.

	Lap
<i>Bayer József</i> : Katona József írta-e a „Tündér Almá“-t.	153
<i>Békésy Károly dr.</i> : A természettudományi felfogás a politikában. 220. 323. 401.	449
<i>Enyedi Máttyás</i> : Szemelvények a talmudból	40. 102.
<i>Felméri Lajos dr.</i> : A néptanítók helyzete ezelőtt száz esztendővel	175
<i>Felméri Lajos dr.</i> : Nők a társadalomban	489
<i>Gyalui Farkas dr.</i> : Bethlen Gábor lakodalma	183
<i>Hegedűs István dr.</i> : Horatius „Ars poetica“-ja	269. 377
<i>Hölmel Lajos</i> levele Teleki Samu grófhhoz. A legújabb afrikai expeditió. Sz. L.	365
<i>Imre Lajos</i> : A magyar Faust 158.	236
<i>Kanyaró Ferencz</i> : Régi magyar virágénekek	69
<i>Kuun Géza gróf</i> : Adalékok Ázsia s Kelet-Európa ethnographiájához a IX-ik s X-ik században 433.	507
<i>Márki Sándor dr.</i> : Egy magyar humanista (Maximilianus Transylvanus)	23
<i>Márki Sándor dr.</i> : Orosz-magyar érintkezések Mátyás és a Jagellók korában	545
<i>Pecz Vilmos dr.</i> : Az újjörög nyelv	291
<i>Pór Antal</i> : Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. sz. végeig	1
<i>Pór Antal</i> : A Bánk-bán kérdéshez	443
<i>Szamosi János dr.</i> : Egy régi görög álmoskönyvről	205
<i>Szádeczky Lajos</i> : Az erdélyi fejedelemség politikájának vezéreszméi	145
<i>Werthner Mór dr.</i> : Szécsényi Tamás, erdélyi vajda	119
<i>Wertner Mór dr.</i> : Észrevételek Pór Antal „Erdélyi vajdák“ cz. cikkére	512
— — Mizse nádor és családja	584

II. Irodalmi szemle.

I. Hazai irodalom.

	Lap
<i>Balásy Dénes</i> : Nyelv, nemzetiség, nemzet. M—r.	588
<i>Béthy Zsolt</i> (szerk.): A magyar irodalom története	191
<i>Berger A.</i> : A besztercei levéltár oklevelei. <i>Veress Endre</i>	474
<i>Borovszky Samu</i> : A honfoglalás története. T. I.	590
<i>Bunyitay V.</i> : A gyulafehérvári székesegyház. <i>Szádeczky L.</i>	527
<i>Dankó József</i> : Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae r-l.	257
<i>Findly Henrik</i> : A besztercei szószedet. Q.	135
<i>Fermedzin E.</i> : Bosnya oklevéltára. <i>Pór Antal</i>	530
<i>Havass Rezső</i> : Magyar földrajzi könyvtár. M—r.	347
<i>Kassai Gusztáv</i> : Plátó tanulmánya. <i>Pecz Vilmos</i>	533
A kolozsvári egyetem könyvtári czímjegyzéke. W.	196
<i>Kolosvári S. és Övári K.</i> : A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. M—r.	51
<i>Kuun Géza gróf</i> : Relationum Hungarorum cum oriente stb. historia. I. k.	344
<i>Lázár Gyula</i> : Angolország történelme <i>Márki Sándor</i>	468
<i>Márki Sándor</i> : Pévó lázadása. G. S.	345
<i>Riedl Frigyes</i> : Az egységes középiskola. H. S.	254
<i>Szamoto István</i> : Régi magyar utazók Európában 1532—1770. <i>Márki Sándor</i>	414
<i>Széchy Károly</i> : A pannoniai ének H. S.	344
<i>Szinnyei József</i> : Magyar Tájszótár <i>Melich János</i>	592
<i>Thaly Kálmán</i> : A Bercsényi család. —y.	136
<i>Thúry József</i> : Török történetirők. <i>Szádeczky Lajos</i>	410

	Lap
<i>Vajda Emil</i> : Komárom hőse (Klapka Gy. élete). <i>Sz. L.</i> . . .	591
<i>Wertner Mór</i> : IV. Béla király. — <i>ys.</i>	417
2. Külföldi irodalom.	
Az „ <i>Athena</i> ” és „ <i>Archeia</i> ” athenaei folyóiratok. <i>P. V.</i>	139
<i>Aulard J. A.</i> : Le culte de la raison et le culte de l' être suprême. <i>G. S.</i>	57
<i>Brugmann</i> és <i>Delbrück</i> : Az indogermán nyelvek mondattana. <i>Szamosi J.</i>	471
<i>Constantinides M.</i> : Neellenica, an introduction to modern Greek. <i>y.</i>	349
<i>Guhl</i> és <i>Koner</i> : A görögök és rómaiak élete. <i>Szamosi János</i>	470
<i>Hanotaux G.</i> : Richelieu bibornok ifjúsága. <i>G. S.</i>	593
<i>Halziadakis</i> új-görög nyelvtudományi munkája. <i>Pecz Vilmos</i>	473
XIV. Lajos leányának fogságában írt emlékirata. <i>Ferenzi Zoltán.</i>	351
<i>Lavisse E.</i> : Nagy Frigyes trónralépése előtt. <i>G. S.</i>	594
<i>Lévy Arthur</i> : Napoleon anyja. <i>M—r.</i>	193
<i>Paulys</i> Real-Encyclopaedie d. class. Alterthumwissenschaft. <i>Szamosi Prellwitz W.</i> : Ethym. Wörterbuch der griechischen Sprache. — <i>e—</i>	416
<i>Schäublin Fr.</i> : Über den platonischen Dialog Kratylos <i>P.</i>	260
<i>Stending H.</i> : Griechische und Römische Mythologie	351
<i>To'ztoj</i> vallása. <i>Felméri Lajos</i>	193
<i>Wirchow Rudolf</i> : Lernen und forsch. <i>F. L.</i>	407
	52
III. Különfélék.	
Latin mondattani megjegyzések. <i>P. V.</i>	140
A porosz egyetemek költségvetése 1893—93. <i>fl.</i>	141
Középiskolai tanítás költségei Angolországban. <i>fl.</i>	141
Nők, mint vizsgáló-bizottsági tagok Islandban. <i>fl.</i>	141
A skót egyetemi bizottság <i>fl.</i>	141
A német egyetemek népessége, 1892. <i>fl.</i>	198
Ausztria és Magyarország egyetemei költségvetése 1892. <i>f.</i>	200
Vallásügyi congressus. <i>f.</i>	201
Spanyolo. és a koldus néptanító. <i>f.</i>	201
Apáti <i>Ferencz</i> feddő éneke. <i>Kanaryó Ferencz</i>	263

	Lap
Bethlen Gábor diadal-éneke. <i>Kanaryó F.</i>	263
Egyetemek reductiója Olaszorsz. <i>fl.</i>	263
A főiskolák demokratikus ligája. <i>fl.</i>	263
A spanyol egyetemek költségvetése. <i>fl.</i>	358
Az olasz egyetemek népessége. <i>F. L.</i>	359
Nádudvari Péter életrajzához. <i>Gy. F.</i>	361
Szinyei József kinevezteise	419
Báthory I. orosz hadjáratairól. <i>P. L.</i>	419
<i>Moldován G.</i> : Politikai szédelés. 420	420
Az Erd. Országgy. Emlékek XVI. k.	420
Az Erd. Irodalmi Társ. Évkönyve	420
A sepsi-szentgyörgvi székely Mikócollegium története	420
A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium története	420
A tanintézetek története	420
Szabó <i>Ferencz</i> : Tört. Nép- és Földr. Könyvtára	420
Udvarhely vármegye története	421
A kolozsvári egyetemen új tanszék	421
Tóth <i>Ede</i> siri beszéde színésztárs	421
felett. <i>Pap Károly</i>	477
A Hunyadiak várában	480
Svájc egyetemei. <i>F. L.</i>	482
Udvarhely megye monographiája	483
Hunyad megye története	483
A sz. udvarhely m. k. á. főreáliskola története.	483
Történeti tanulmányút Kolozsvártól V.-Hunyadig. — <i>ys.</i>	536
Középkutatás Oláhországban. <i>F. L.</i>	539
Positivizmus és socializmus. <i>F. L.</i>	541
A Magyar Könyv-szemle új folyama	541
Gyarmathi Sámuelről. <i>Ferenzi Z.</i>	596
Színészeti jub. Emlékkönyv. — <i>ys.</i>	597
Dr. Horváth <i>Ö.</i> 3 munkája. — <i>ys.</i>	597
Reclus <i>Elisée</i> egyet. tanársága. <i>F.</i>	598
A szent-pétervári egyetem. <i>F.</i>	598
A francia és angol egyetemek. <i>F.</i>	598
A Franklin újabb kiadásai	599
<i>Repertorium.</i> Összeállította <i>Gyalui Farkas</i>	362
. 59. 141. 202. 265.	362
<i>Folyóiratok</i>	600
. 421. 484. 542.	600
<i>Új könyvek</i>	487
<i>Az Erdélyi Muzem-Egylet közgyűlése</i>	424
<i>Szakosztályi Értesítő</i> 61. 144. 364.	431
602. és a borítékon.	431
<i>A szako. tagjai és előfizetői</i> 1893.	64
<i>Tagdíj</i> fizetések nyugtázása	144
és a borítékon.	144

ERDÉLYI MÚZEUM

X. kötet.

1893.

I. füzet.

Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. század végeig.

A világi országnagyok, vagyis — mint akkor hitták — a királyi bárók rangfokozata a XIV. század végeig nem állapodott meg véglegesen. Csak a két szélső fokban, a legfelsőben, melyen a királyi udvari ispán állott, kit az idegenek *magnus comes*-nek, *Gross-Graf*-nak hitták, a mit — úgy tetszik — a nádor-ispán szó is kifejez, és a legalsóban, a pozsonyi ispánéban hozott a gyakorlat lassankint megállapodást. A többi országnagyok közt mintha lett volna némi különbség; az első sorban a királyi udvarbíró, erdélyi vajda, szlavon bán és királyi tárnokmester állottak, míg a többi udvarnokok mesterei s egyéb bánok, valamint a királyné bárói a hátsó sorban foglaltak helyet. De kivételt e szabály alól is tudunk eleget, ha tudniillik nem a méltóság a személynek, hanem a személyes tekintély adott súlyt a méltóságnak.

Az erdélyi vajdaságot rendszeren a harmadik, negyedik, sőt még alantabb fokon említik a királyi privilegiumok záradékai; pedig tagadhatatlan, a leghatalmasabb, talán a legjövődelmesebb is volt az ország főméltóságai közt. Az erdélyi vajda ezen állása alighanem összefüggött Erdélynek, eddig még kellőn föl nem derített történetével a XI. sőt a XII. században.

A vajda Erdélyben a király helytartója, nádor, országbíró és hadnagy volt egy személyben. Az első, kit e helytartók közt ismerünk, Mercurius, még erdélyi fejedelem (*princeps*) czímet viselt; a magyar nyelvszokás a vajdát később is herczegnek nevezte¹⁾; és hogy ama Mercuriustól hatvanhárom éven keresztül se fejedelmet, se vajdát nem tudunk Erdélyből: mindezek még megfejtendő történeti enigmák.

Még az erdélyi vajdák kielégítő névsorát sem bírjuk! Ennek oka nem a jóakarati hiányában, de a feladat nehézségében keresendő. Okoz-

¹⁾ Így a Margit legendája: „ott vala... Matyus ban, ky vala erdely herczeg.” *Pray* kiadása 345. l.

zák pedig e nehézséget a nem pontos történeti adatok, noha a megbízható történeti adatok sehol se volnának annyira kívánatosak, mint éppen a gyakran váltakozó erdélyi vajdák névsora megállapításánál. Ezek helyett találunk, kivált a XIII. század második felében több hasonló nevű vajdát, kiket megkülönböztetni vajmi nehéz; történeti kútfőink mai elégtelensége mellett, lehetetlen.

Nehezíti a feladatot azon körülmény is, hogy ugyanegy időben több vajdával találkozunk. Nem mintha többen együtt viselték volna az erdélyi vajdai méltóságot, mire a XV. századig adatunk nincs ¹⁾, hanem mert a hivataloktól visszalépett vajdák tovább is viselték címöket, mire nézve okleveleink számtalan példával szolgálnak; sőt olyanok is viselték a vajdai címet, kikről eddig nem lehet megbizonyítani, hogy tényleges vajdák valaha is voltak. Ezzel azonban nem azt akarom állítani, mintha királyaink a pusztá *vajda*-címet osztották volna; legfőleg azt gyanítom, hogy lehettek a király által kinevezett vajdák, kik noha méltóságokat el nem foglalhatták, annak címét viselték.

E tényleges körülmények nagy óvatosságra intenek, midőn az erdélyi vajdák évrendi sorozatát összeállítani szándékozunk, nehogy valóságos vajdának írjunk valakit akkor, mikoron az csak címés vajda volt.

A különbséget a valóságos és címés, a hivatalban levő és hivataltól megvált (vagy azt el se foglalt) vajda közt abban találtam, hogy míg ez utóbbi egyszerűen *vajdának* mondatik okleveleinkben, a tényleg hivatalban levő *erdélyi vajdának* és később többnyire *szolnoki ispánnak* is neveztetik.

E szabály csaknem mindig megvallotta magát — természetesen a tatárjárás után, mióta a magyar korona alá több oly tartomány tartozott, melyek kormányzóit vajdáknak címezték. Mert a tatárjárás előtt a tényleges erdélyi vajdát is egyszerűen csak vajdának nevezték. szószaporításnak találván az *erdélyi* vagy *erdőntúli* (transsilvanus, ultrasilvanus) jelzőt, mely azért ritkán fordul elő.

¹⁾ A XV. századig két vagy éppen három, együtt kormányzó erdélyi vajdára nem akadunk. *Torma József*, az erdélyi történetek érdemes bűvára *A zomuki grófságról* írt műve 300. lapján ugyan azt állítja, hogy már 1329-ben egyszerre három fővajda volt, és hivatkozik *Fejére* (CD. VIII/III, 378.) Azonban az ott közlött oklevelet félre értette, minthogy Móríczi Miklós nem harmadik társa, de harmadik *elődje* volt Tamás vajdának.

Például szolgáljanak a következő, szemem szedett adatok, melyek számát nem nehéz szaporítani:

1284. évi november hava 26. napján III. Endre király tanácsot ült *Opor wayuodával*, míg ugyanazon napon *Rorandot erdélyi vajdának* és *szolnoki ispánnak*, kedvelt hívének nevezte¹⁾, világos jelöl annak, hogy ez szolgálatban levő, amaz exvajda volt.

Miklós országbíró 1293 körül saját alantasai által kiállított oklevélben egyszer *Nicolaus dominus noster*, *index curie regis*, másszor *dominus noster Nicolaus wayuodának* neveztetik²⁾, miből nem az következik, hogy Miklós az országbírói és erdélyi vajdaságot együtt viselte, minthogy előbb igen, de azon időben nem Miklós volt az erdélyi vajda: hanem hogy a vajdai címet mint országbíró is használta.

1299. évi februárius havában III. Endre király tanácsában egyebek közt részt vettek: *Nicolaus wayuoda*, *filius magistri Mauricciü* és *Laurentius wayuoda filius Nicolai*³⁾, kik közül egyik sem volt a tényleges vajda, minthogy ugyanakkor a Keán nb. László volt az erdélyi vajda.

1299 szeptember 5-én Amadé nádor bírói tanácsában együtt és egymás mellett ültek: *Ladislaus wayuoda transilvanus* és *Rorandus wayuoda*⁴⁾, mely összeállításból kétségtelen, hogy Loránd a vajda címet viselte csak, míg László volt az erdélyi vajda.

Ezen tapasztaláson okúlva, nem vettem föl a sorozatba senkit, kiről bízatosan nem tudtam, hogy azon időben ténylegesen erdélyi vajda volt.

*

Megnyitja a sort *Merhur*, ki 1113-ban *Mercurius princeps Utrasilvanus* alakban fordul elő.⁵⁾

A második nagykésőn, 1176-ban, szeptember 30-án kerül elének az erdélyi káptalan levelében, melyben őt nagyságos *Miklós* úrnak, erdélyi vajdának nevezik.⁶⁾

1) *Árpádk. új Okmt.* IX, 383. 385.

2) *Hazai Okmt.* VII, 237.

3) *Árpádk. új Okmt.* V, 202.

4) *Hazai Okmt.* VII, 281.

5) *Hazai Okmt.* VIII, 7. V. ö. *Fejérpataky* ily címü értekezését: Kálmán király oklevelei.

6) *Fontes rerum Austriacarum*, II/XV, 2. — *Árpádk. új Okmt.* II, 73.

A harmadikot, *Lesták* (Leustachius = Eustachius) vajdát IV. Béla ifjabb király 1230-ban említi, mint olyat, ki III. Béla király korában viselte a vajdaságot.¹⁾ Minthogy pedig III. Béla 1173 márczius 4-től 1196 április 23-ig uralkodott, nem tudhatjuk, megelőzte-e Lesták Miklóst, vagy követte.

A következő vajda 1199-ben és 1200-ban kormányozta Erdélyt Egyszer Zegforusnak íratik²⁾, másszor, és pedig a Hazai Okmánytár³⁾, azonképen Tkalcic Iván által⁴⁾ *Legforus*-nak, mi arra indít, hogy ez utóbbi váriánst fogadjuk el a helyesnek.

1201-ben *Gyula* vajdáról, ki egyúttal erdély-fehérvári ispán, van emlékezés.⁵⁾ Ezen Gyula valószínűleg a Keán nemzetségből való idősb Gyula (Jula magnus).

Úgyanezen 1201. és a következő évben megint *Miklós*-nak híjják az erdélyi vajdát.⁶⁾

A következő vajdáról, a Korlát- (Konrád-) fia *Benedek*-ről, ki 1202-ben és 1203-ban viselé e méltóságot, és Imre királytól Martonfalvát (a mai Nagy-Martont, Soprony vármegyében) kapta ajándékul, azt tartom, hogy Bór nemzetségbeli híres Bánk-bán.⁷⁾

Utódja *Smaragd*, ki 1206-ban mondatik vajdának, egyébként mint szolnoki és udvari ispán fordul elő.⁸⁾

De a mondott év végeig a vajdaságot nem viselte, minthogy ugyancsak 1206-ban és a következő években 1209-ig ismét *Benedek*-nek híjják a vajdát.⁹⁾ Ha vajon e Benedek egy-e a föntebbivel? Kétlem.

Mihály vajda következik azután és pedig 1209-től 1212-ig.¹⁰⁾

¹⁾ *Árpádk. új Okmt.* VI, 486.

²⁾ *Fejér*, CD. II, 348.

³⁾ II, 2. V, 4.

⁴⁾ *Monumente eppatus Zagrab.* I, 9.

⁵⁾ *Hazai Okmt.* V, 5. — *Tkalcic*, i. h. I, 16.

⁶⁾ *Knauz*, Monum. eccl. Strigon. I, 163–4. — *Árpádk. új Okmt.* VI, 225.

⁷⁾ *Soproni Oklt.* I, 5. — *Fejér*, CD. II. 395. V/I, 293. — V. ő. ily czímű értekezésemet: *Bánk-bán Melindája*, mely megjelent az *Erdélyi Múzeum* VII-ik kötetében.

⁸⁾ *Knauz*, i. m. I, 185. — *Árpádk. új Okmt.* VI, 308.

⁹⁾ *Knauz*, i. m. I, 185. — *Hazai Okmt.* VII, 4. — *Tkalcic*, i. m. I, 24. — *Fejér*, CD. III/I, 32. 66. 83. — Egy alkalommal (*Fejér*, CD. III/II, 468.) úgy tesz hibás olvasásból, *Vindelicius*-nak is neveztetik.

¹⁰⁾ *Knauz*, i. m. I, 192. — *Tkalcic* i. m. I, 20. 27. — *Árpádk. új Okmt.* I, 125. VI, 335. 343. XI, 94. 108. 113. — *Hazai Okmt.* VIII, 15.

Az 1212. év második felében *Bertold* andechs-merani herceg és kalocsai érsek, Getrud királyné öcsese viselte a vajdai méltóságot,¹⁾ míg ez utóbbi mondott évben *Miklós* vajdát is említenek kút-főink,²⁾ noha e Miklós se huzta ki az év végeig, minthogy 1213-ban már és 1314-ben *Gyula* (ki valószínűleg a Keán nemzetségbeli ifjabb Gyula, a későbbi „infidelis manifestus“³⁾) viselte a vajdaságot és egyuttal a szolnoki vármegye ispánságot.³⁾

1215-ben *Simon*, másként *Simeon* — ⁴⁾

1216-ban és 1217. elején *Ipócs* (Ypoch, Ipoc, Ipoche) a vajda.⁵⁾

Ugy látszik *Ipócs* közvetlen utódja, mert már 1217. jun. 13-án kerül elénk *Ráfael* vajda, kivel 1217-ben és 1218-ban sokszor találkozunk, neve azonban csaknem mindig másként van írva.⁶⁾

A következő vajdát, ki 1219—1221 közt viselte e méltóságot, okleveleink másolói szintén többféleképpen írták. Szabó Károly, ki legközelebb fért az eredeti okirathoz, *Szlevhá*-nak olvasta nevét s azt állította, hogy hibásan van az Neukának közölve; pedig *Knauz* püspök, kinek tekintélyére szintén bátran hivatkozhatunk, igaz egy átíratból csak, szintén *Nevkának*, míg mások *Leukának*, *Jenkának* olvasták e nevet.⁷⁾

1221- és 1222-ben *Pál* a vajda, ki helylyel-közzel *Péterfia Pálnak* is neveztetik.⁸⁾

¹⁾ *Knauz* i. m. I, 202. — *Tkalcic* i. m. I, 39. — *Hazai Okmt.* VI, 10. — *Árpádk. új Okmt.* VI, 358. XI, 115. 118.

²⁾ *Árpádk. új Okmt.* I, 132. — *Fejér*, CD. III/I, 148.

³⁾ *Tkalcic* i. m. I, 35. — *Árpádk. új Okmt.* VI, 368. XI, 129.

⁴⁾ *Knauz* i. h. I, 208. — *Fejér*, CD. III/I, 170.

⁵⁾ *Árpádk. új Okmt.* XI, 136. — *Fejér*, CD. III/I, 203. VII/III, 20. E név úgy vélem, a Hyppolitus egyik magyar alakja, valamint *Pölt*, *Pöltén* német alakja ugyanazon névnek. Ez alkalommal megkoczkáztatom azon nézetem nyilvánítását, hogy nálunk a középkorban használatos *Pócs*, *Pös*, *Pösa* nevek *Ipócs*-ből eredtek.

⁶⁾ *Knauz* i. m. I, 212. 214. 215. — *Tkalcic*, i. m. I, 38. 44. 46. 47. 48. — *Hazai Okmt.* IV, 11. V, 8. VII, 7. — *Árpádk. új Okmt.* I, 141. VI, 385. 393. XI, 142. 144. 147. 149. 150. 152. — *Fejér*, CD. III/I, 194. 197. 199. 201. 205. 207. 210.

⁷⁾ *Hazai Okmt.* VI, 15. VII, 9. — *Knauz* i. m. I, 222. — *Árpádk. új Okmt.* VI, 400. XI, 156. 159. — *Fontes rer. Austr.* II/XV, 14. — *Fejér*, CD. III/I, 270. 274. 287. 320.

⁸⁾ *Knauz* i. m. I, 237. — *Tkalcic* i. m. I, 50. II, 112. — *Árpádk. új Okmt.* I, 175. VI, 409. XI, 163. 214.

1222-ben II. András király mint tényleges vajdát *Mihályt* is nevezi, ki a németrendi lovagokat a Bárczaságba bevezette.¹⁾ miből az következik, hogy az 1222. évben, főlváltva egymást, két vajda volt.

Néhai nagyérdemű Wenzel Gusztáv 1221-ből közöl egy okíratot,²⁾ melynek záradékában a föntebbi Péterfia *Pál* fordul elő vajdaképpen, de hozzá teszi, hogy ez okírat helyesebben 1223-ban keletkezett. Nyilván tévedett; mert ez okírat keltekor az esztergami érseki szék üresedésben volt. Üresedésben pedig az esztergami érseki szék sem 1221-ben, sem 1223-ban, hanem 1224 és 1226 közt volt. Tehát Péterfia Pált nyugodtan tehetjük az 1224 évre is vajdának.

II. Endre király 1225. évben kelt jeles alaku levele záradékában erdélyi vajda *nincs* említve.³⁾

1227-ben *Pósa* vajda tűnik föl ki egy alkalommal téves olvasásból-e, vagy sajtó-hibából: *Soulának* íratik.⁴⁾ — Ugyanő 1231-ben is említettetik a gyulafehérvári káptalan által. Minthogy azonban 1230-ban és 1231-ben *Gyula* vajdára akadunk, ki hol Lesták fiának, hol Rátót fivérének neveztetik, a miből kitetszik, hogy e Gyula a Rátót nemzetségbeli Lesták fia; minthogy továbbá ezen Gyula 1233 november 27-én is előkerül:⁵⁾ valószínű, hogy a gyula-fehérvári káptalan itt csak exvajdának veszi Pósat. Nem lehetetlen azonban, hogy 1231 második felében, sőt 1232-ben is Pósa volt a vajda, és hogy a Rátót nb. Gyula 1233-ban másodizben viselte a vajdai méltóságot.

Követi őt nyomban, minthogy még 1233-ban kerül elő, de sőt 1234-ben is reá akadunk: Dénesfia, a nagyorrú *Dénes* (Dionisio, filio Dionisii, cum magno nasu waywoda existente.)⁶⁾

¹⁾ *Fontes rer. Austr.* II/XV, 18.

²⁾ *Árpádk. új Okmt.* XI, 173.

³⁾ *Sopr. Oklt.* I, 17.

⁴⁾ *Knauz*, i. m. I, 265. — *Árpádk. új Okmt.* XI, 200.

⁵⁾ *Árpádk. új Okmt.* VII, 214. 235. 237. 487. — *Hazai Okmt.* VII, 20. — *Fejér*, CD. III/I, 350. III/II, 253.

⁶⁾ *Fontes rer. Austr.* II/XV, 57. — *Árpádk. új Okmt.* I, 307. (Ez utóbb idézett oklevél 1233. augusztus 22-én kelt, miből következik, hogy Rátót nb. Gyula, midőn föntebb 1233. november 27-én vajdául említettetik, már csak címest vajda) VI, 549. — *Fejér*, CD. III/I, 348. III/II, 364. 365. 407. — *Torma József* (Zonuki grófság, 274.) ezen nagyorrú Dénest (nem tudom, mily alapon) *Bánffy* Dénesnek nevezi, a mi annyit jelentene, hogy a *Tomaj* nemzetségből való Dénesfia Dénes, a későbbi nádor, ki a Losonczi Bánffyak őse. Hát ez lehetséges;

1235-től — úgy tetszik — a tatárjárásig, jöllehet 1235-ön kívül 1238 januárius 29-én és 1240 márczius 21-én találkozunk csak nevével, az erdőtúli (ultrasilvanus) vajda, mint innentúl a vajdák ismételve neveztetnek: *Pósa*.¹⁾

A tatárjárás után, 1242-től 1251-ig *Lőrincz* viseli az erdélyi vajdának akkor terhes méltóságát s egyuttal a valkói ispánságot. — IV. Béla király 1243 januárius 27-én megerősíti *Lőrincz* vajda minden rendelkezését, melyeket a tatárjárás után Erdélyben tett.

Előkerül még ugyanezen évi október 31-én, 1244 januárius 29-én, 1247 június 2-án, 1248-ban, 1251 januárius 5-én, november 23-án és 24-én.²⁾

Közben, 1248 szeptember 12-én említi az erdélyi káptalan *Orbán* „erdélyrészi“ vajdát, kinek azonban vajdasága a meszesi kapun (szoroson) túl nem terjedett.³⁾ Lehet, hogy *Orbán* csak alvajda-féle (vojvoda *parcium* ultrasilvanarum) volt; de mivel *Lőrincz* vajdáról 1249-ben nincs emlékezés okiratainkban, lehet az is, hogy vajdaságát megszakasztotta az *Orbán*.

Lőrincz és utódai, a szörényi és oláh vajdaktól való megkülönböztetésül, erdön-túli (ultrasilvanus) vagy erdélyi vajdáknak már rendszeren czimeztetnek.⁴⁾

V. István ifjabb király 1265-ben *Lőrincz*et, ki *ekkor az ő tárnokmestere volt*,⁵⁾ ex-vajdának nevezi; 1270-ben azonban még előfordul mint „*Lőrincz* vajda“, a mikor nyilván csak czímes vajda.⁶⁾

1252 augusztusban *László* az erdélyi vajda, kinek neve elő-

de nem lehetetlen az sem, hogy a *Jurle* nemzetségbeli Szent-Gróti Dénes, ki azon időben szintén főhivatalokat viselt, nádor is volt, s atyját ugyancsak Dénesnek hítták.

¹⁾ *Fejér*, CD. IV/I, 27. 111. IV/III, 552. — *Fontes rer. Austr.* II/XV, 64.

²⁾ *Fontes r. Austr.* II/XV, 65. 68. 69. — *Árpádk. új Okmt.* II, 144. VII, 133. 169. 320. 691. — *Kubinyi Okmt.* I, 29. — Ugy sejttem, hogy e *Lőrincz* a *Kemény* fia, a későbbi (1267. szept.—1270. máj. 10., aztán 1273. jul.—nov. és 1273. máj.) nádor.

³⁾ *Fontes r. Austr.* II/XV, 68. Utólag megjegyzem, hogy ezen okirat hamisítvány.

⁴⁾ *Fejér*, CD. IV/I, 454. — *Árpádk. új Okmt.* XII, 434. 439.

⁵⁾ Ezen körülményre alapítottam azon állításomat, hogy *Lőrincz* a *Kemény* fia.

⁶⁾ *Fontes r. Austr.* II/XV, 84. *Árpádk. új Okmt.* III, 120. VIII, 294.

kerül 1263 május 3-án, 12-én és 1264 május 28-án, mint egyuttal valkói, egyszer szolnoki vármegye-ispáné. Ezen László alighanem a Keán nb. László vajdának, ki a XIII. század végén és a XIV. elején viselte e méltóságot, atyja. ¹⁾

V. István ifjabb magyar király és erdélyi herceg egy ízben panasolja, hogy László vajda és testvére: Gyula a kunokkal ellenségei képpen jöttek Erdélybe. ²⁾ Ebből azt következtetjük, hogy ezen László a Borsa nemzetségbeli, e néven idősb vajda, László az atya.

István ifjabb király 1257-től 1270-ig volt *erdélyi herceg*, de nem szakadatlanul. Előkerül ilyenül 1257 és 1258-ban; 1259-ben stájer hercegnek, 1260-ban, hol stájer hercegnek, hol erdélyi és stájer hercegnek, hol csupán erdélyi hercegnek —, míg 1261-től 1270-ig csakis erdélyi hercegnek czímezte magát. ³⁾

István hercegsége alatt nem mindig volt Keán László erdélyi vajda. 1261-ben az Ákos nemzetségbeli *Erneyt* (Ireneust) nevezi kedves hívének és *volt* erdélyi *bánnak*. Ugyanígy emlékezik meg róla III. Endre király 1291-ben. ⁴⁾ Miből kitetszik, hogy Erney 1252 és 1261 közt volt erdélyi bán, azaz István herceg helytartója.

Közben, 1257-ben *Péter* mint erdélyi alvajda kerül elő. ⁵⁾

1267-ben Pálfa *Miklós*, a Csanád nemzetségből, ⁶⁾ az erdélyi vajda és szolnoki ispán, kiről István herceg említi, hogy részt vett zászlóaljával az ilsvai (isaszegi) csatában. ⁷⁾

Hogy azonban Keán László és Csanád Miklós nem tették le a vajda címet azután sem, hogy az erdélyi vajdai hivatalról lemondottak, kitűnik V. István király 1270. évi leveléből, melyben említi: „cum barones nostros Nicolaum scilicet et Ladislaum voyuodas contra grecos in aucilium Zvetislay misissemus.“ Azonképen a váradi

¹⁾ *Knauz* i. m. I, 485—504. — *Hazai oklevéltár*, 41. — *Fejér*, CD. IV/II, 146. — *Árpádk. új Okmt.* III, 106.

²⁾ *Fontes rer. Austr.* II/XV, 87.

³⁾ *Fejér*, CD. IV/II, 434. — *Árpádk. új Okmt.* II, 317. 322. 323. III, 4. 5. VII, 506—8. VIII, 144. 173. XI, 440. 484. 505. 516. — *Hazai Okmt.* VIII, 73. 93. 98. 99. 110. 113. 117. 118. 125., s egyebütt.

⁴⁾ *Árpádk. új Okmt.* III, 5. V, 22. VIII, 8.

⁵⁾ *Hazai Okmt.* VIII, 72.

⁶⁾ *Árpádk. új Okmt.* VIII, 366. XII, 251.

⁷⁾ *Fejér*, CD. IV/III, 468. — *Hazai Okmt.* VII, 106. VIII, 117.

káptalan 1271-ben kelt leveléből, melyben Miklóst egyszerűen vajdának czímezi,¹⁾ miután kétségtelen, hogy a mondott években Csák Máté viselte az erdélyi vajdai méltóságot.

Először 1269-ben kerül elő, noha ekkor a leíró tévedéséből (mi később is megesik néha) Mátyus helyett Mátyásnak íratik.²⁾ Azután számtalanszor találkozunk nevével. E helyt csak azon adatokat soroljuk fel, melyekben az év mellett a nap is ki van téve ezek: 1270 június 13, szeptember 8, amikor szolnoki ispán is, mely mellékes méltóságot az erdélyi vajdák inntül hosszú ideig *rendesen* viselik, október 6; 1271 július 3, szeptember 24, 26; 1272 februárius 9, 16, 17, 23, 26, 27, márczius 17, 19, 31, május 23, 27, június 8, 14, augusztus 1, 3: azaz IV. László uralkodása kezdeteig,³⁾ Innen kezdve az 1272. évi oklevelek némelyike záradékában⁴⁾ nincs megnevezve erdélyi vajda, annak jeléül, hogy a vajdaság üresedésben vala, míg Máté, a volt vajda, ki kétségen kívül a Csák nemzetségből való és Trencsényi Csák Máténak nagybátyja volt, a szlavon báni méltóságot viselte.

1292 november 26-án találjuk első ízben Máté utódjául *Miklós* erdélyi vajdát és szolnoki ispánt.⁵⁾ ki azonban nem a föntebbi Pálfia Csanád Miklós. Erről ugyanis IV. László király úgy beszél, mint aki gyermekségében, azonnal atyja halála után hűtlen lett hozzá Gergely nevű atyafiával (frater, e helyt: nagybátya) együtt.⁶⁾ Hanem a Pok nemzetségbeli Móric fia Miklós, mit hitelesen megértünk IV. László király adományos leveléből, melylyel Kaplony nb. Jákó fia András jószágait, nevezetesen Jákóvárát a Szamos mellett, Meggyes

¹⁾ *Hazai Okmt.* VI, 166. — *Árpádk. új Okmt.* VIII, 366.

²⁾ *Zichy Okmt.* I, 21.

³⁾ *Knauz i. m.* I, 605. — *Tkalcić i. m.* I, 159. 163. 164. *Ugyanaz, Monum. civ. Zagrab.* I, 48. — *Theiner, Monum. Hung.* I, 299. — *Hazai Okmt.* I, 57. V, 45. 48. VI, 183. 185. VIII, 145, 439. — *Zichy Okmt.* I, 31. — *Székelly Okmt.* I, 17. — *Kubinyi Okmt.* II, 10. — *Árpádk. új Okmt.* III, 245. 253. 273. VIII, 286. 343. 346. 380. 382. 384. 385. 389. 390. 391. 393. XII, 11. 50. 696. — *Flejšer, CD.* VI/I, 137, 190, 238. VII/II, 16. 17. — *Fontes rer. Austr.* II/XV, 95, 96. 98. 99 st.t.

⁴⁾ *Pl. Árpádk. új okmt.* IX, 3.

⁵⁾ *Árpádk. új Okmt.* XII, 70.

⁶⁾ *Árpádk. új Okmt.* XII, 251.

közéleben kapja azért, mert a királyt Finta nádor fogságából megszabadította. ¹⁾

Miklós vajda a következő, napos kelettel ellátott okiratok említi: 1272 november 27, december 9; 1273 januárius 2, 9, 10, 12, márczius 30, május 12, 14, június 7, 24, 26, július 6, 7, 10, 17, 27, augusztus 24, szeptember 22, 27, 29, október 26, december 19; 1274 januárius 12, 16, 26, 31, februárius 10, 23, márczius 28, 29, április 26, május 7, 29, 31, július 2, 18, augusztus 4, 12, 19, 21, szeptember 25-ről keletkeztek. ²⁾

De Pok Miklós ezen vajdasága is megszakítást szenvedett 1273 május havában, nevezetesen e hó 12. (?) 23. 26. 27. és 29. napjaiban *János* viseli a királyi levelek záradékaiban az erdélyi vajda és szolnoki ispán címét. ³⁾

Ugy tetszik, IV. László király ekkor volt Finta nádor hatalmában, mely idő alatt a fentebbi (Német-Ujvári?) *János* kapta az erdélyi vajdaságot. De miután Pok Miklós kiszabadította a királyt Finta hatalmából, természetes, hogy a vajdaságot tovább viselte.

A IV. vagyis Kúu László uralkodása zilált és zavart viszonyairól misem tanúskodik feltűnőbben, mint a folytonos változás az országos főméltóságokban.

Daczára annak, hogy — miként kimutattuk — Miklós vajda 1274 szeptember 25-ig csaknem szakadatlanul erdélyi vajdának és szolnoki ispánnak van föltüntetve a királyi privilegiumok záradékaiban: közben, közben mégis Csák *Máté* szintén előkerül, mint erdélyi

¹⁾ *Sztáray Oklt.* I, 16. Ugyanitt értesülünk arról is, hogy Miklós vajdának első neje Erzsébet volt, a Majs nádor leánya, a második pedig fentebbi András leánya, Nagy-Mihályi Kata.

²⁾ *Árpádk. új Okmt.* IV, 21. 23. 25. IX, 2, 5. 11. 19. 22. 23. 26. 28. 50. 53. 55. 57. 60. 62. 66. 69. 73. 79. 80. 82. XII, 71. 76. 78. 80. 85. 92. 698. — *Fejér*, CD. V/II, 49. 71. 72. 74. 78. 79. 81. 86. 87. 88. 106. 116. 129. 145. 146. 171. 172. VII/III, 72. — *Hazai Okmt.* II, 11. 14. III, 23. VI, 189. 192. 194. 196. 197. 200. 201. VII, 138. 144. 151. VIII, 148. 150. 153. 155. 159. 164. 166. 168. — *Hazai Oklt.* 65. 69. — *Knauz*, Monum. eccl. Strigon. II, 21. 43. — *Sztáray Oklt.* I, 15. 16. — *Károlyi Oklt.* I, 9. — *Kubinyi Okmt.* I, 90. II, 14. — *Tkaleic*, Monum. eppatus Zagr. I, 167. 169. 172. Monum. civ. Zagr. I, 51. — *Sopr. Oklt.* I, 38.

³⁾ *Árpádk. új Okmt.* IV, 27. IX, 16. 17. — *Hazai Okmt.* VII, 139. 140. 142. — *Fejér*, CD. V/II, 88. 98. 103.

vajda és szolnoki ispán, például 1274 június 25-én és szeptember 8-án. ¹⁾

Nyilván Máté vetélkedése az Miklóssal ezen jövedelmes és hatalmas állásért, melyben Máté maradt a győztes, minthogy 1274 szeptember 30. napjától kezdve 1277 október 13. napjáig számtalanszor találkozunk nevével, mint erdélyi vajdáéval és szolnoki ispánéval ²⁾, míg Miklós vajdai címét ugyan következetesen megtartotta, de az országbírói hivatalt viselte. ³⁾ Hanem az erdélyi vajdaságot nem tudta feledni s abba vissza-vissza kívánczozott, a minthogy 1275 márczius 9-én kelt és egy más napi kelettel el nem látott oklevélben csakugyan találkozunk vele, mint erdélyi vajdával. ⁴⁾

Veszedelmesebb versenytársa volt Máténak Csák *Ugrinban*, ki 1275. évi februárius 10-én, ugyanezen évi december 4-én és 1276-ban, úgy tetszik, hosszabb ideig, talán azon tíz hónapra (1275 szeptember 27.—1276 augusztus 9.) terjedő időköz nagy részén át, mely alatt Máté királyi tárnokmester volt, ⁵⁾ viselte az erdélyi vajdai és szolnoki ispánságot, ⁶⁾ valószínűleg váltakozva *Lászlóval*, ki, úgy tetszik az 1275 év ugyanezen szakában szintén erdélyi vajdának és szolnoki ispánnak neveztetik. ⁷⁾

¹⁾ *Fontes rer. Austr.* II/XV, 102. — *Árpádk. új Okmt.* IX, 77. — *Beke*, Az erd. Kpt. lt. 4 regesta.

²⁾ Napos kelettel előkerül Máté erdélyi vajda: 1274 szeptember 30. december 2. 29. 31. 1275. januárius 21. 29. márczius 24. április 3. június 17-én, július 3. 27. augusztus 11. szeptember 1. előtt, szeptember 27. 1276. augusztus 9. szeptember 14. 1277. október 13-án és számtalanszor máskor, midőn csak az év van kitéve a *keliben*. L. *Árpádk. új Okmt.* IV, 38. 41. 50. 52. IX, 75. 121. XII, 90. 113. 114. 115. 116. 133. 140. — *Fejér*, CD. VII/II, 238. 267. VII/V, 589. — *Fontes r. Austr.* II/XV, 109. 110. 111. — *Tkalcic*, Monum. eppatus Zagr. I, 175. — *Knauz*, Monum. eccl. strigon. II, 59. — *Kubinyi Okmt.* II, 17. — *Hazai Okmt.* VI, 210. VII, 157. 159. VIII, 170. 174. 179. — *Zalai Okmt.* I, 78.

³⁾ *Hazai Okmt.* VI, 207. — *Árpádk. új Okmt.* IV, 50. IX, 119. — *Zalai Oklt.* I, 78. s egyebütt.

⁴⁾ *Fejér*, CD. V/II, 238. — *Hazai Okmt.* VI, 205.

⁵⁾ *Zalai Oklt.* I, 78.

⁶⁾ *Árpádk. új Okmt.* IX, 117. XII, 174. — *Fejér*, CD. VII, 232. 340. — *Hazai Okmt.* VII, 161. — *Zalai Oklt.* I, 84.

⁷⁾ *Knauz*, Monum. eccl. strigon. 53. — *Árpádk. új Okmt.* XII, 135. — *Fejér*, CD. V/II, 261. — *Fontes rer. Austr.* II/XV, 106.

Ellenben 1277-ben kizárólag *Miklós* az erdélyi vajda és szolnoki ispán; ¹⁾ de aligha a főtebbi, a Pok nemzetségből való, mint-hogy ez mint „Nicolaus vajvoda, judex curie regie“ ugyanezen évben szintén jelentkezik. ²⁾

1278-ból alvajdát ismerünk: a Hermán ispán fiát *Rubint*, ki a vasvári káptalan előtt Hermáni Balduintól és Mártontól a szalóki várhelyet megvette, ³⁾ de nem ismerünk erdélyi fővajdát, minthogy azon Pétert, kit az egri káptalan egyszerűen vajdának nevez, ⁴⁾ ez okirat alapján nem fogadhatjuk el szolgálatban levő sem erdélyi, se másnemű vajdának. Máskor, 1280-ban is előfordul — úgy látszik — ugyanezen Péter, a Domokos fia, és rokonaival, a Pál fiaival együtt fölkeri IV. Lászlótól Igrici helységet; ⁵⁾ de akkor se nevezi erdélyi vajdának a király. — Valamint-hogy el nem fogadhatjuk ugyanazon okból Póka (Pál) fia Póka vajdát, ki a nevezett borsodmegyei Igricit 1288-ban eladja. ⁶⁾ Ezen Pókát, ki Péter vajdának nyilván unokaöcscse, Alapinak (de Olwp) nevezi az egri káptalan.

Meglehet, Szalánci *Finta*, a Dávid fia, Amadé nádor bátyja, az Abák közől, ki 1279 januárius 30-án és márczius 15-én kerül elénk mint erdélyi vajda és szolnoki ispán, ⁷⁾ már 1278-ban is viselte e méltóságot.

1280-ban az erdélyi káptalan *István* erdélyi vajdáról és testvéreiről, a Tekus fiairól tesz említést, kik a szatmármegyei Gelyénes nevű birtokot, mintán meggyőződtek, hogy az a Kaplony Jákó ispán fiait illeti, ezeknek visszaadták. ⁸⁾ Ezen István a Tornai család ivadéka és 1284 ben nádor volt.

1282-ben *Lorántot*, a Borsa Tamás fiát nevezi erdélyi vajdának IV. László király. ⁹⁾ Ugyancsak az ő 1282. évi egyik privile-

¹⁾ Knauz i. m. II, 76. de dato 1277. nov. 10. — *Hazai Okmt.* VI, 227. — *Fejér*, CD. V/II, 403. — *Árpádk. új Okmt.* XII, 207.

²⁾ *Fejér*, CD. V/II, 394.

³⁾ *Győri tört. és rég. füzetek*, II, 305.

⁴⁾ *Fejér*, CD. V/II, 481.

⁵⁾ *Árpádk. új Okmt.* IX, 272. — *Fejér*, CD. V/III, 63. 74.

⁶⁾ *Hazai Okmt.* VII, 204. — *Árpádk. új Okmt.* XII, 473. — *Fejér*, CD. V/II, 481—4.

⁷⁾ *Árpádk. új Okmt.* XII, 252. — *Fejér*, CD. V/II, 492.

⁸⁾ *Sztárai Oklt.* I, 24.

⁹⁾ *Károlyi Oklt.* I, 15. — *Fejér*, CD. V/III, 121.

giuma záradékában Móriczfia *Miklóst* is erdélyi vajdának nevezi, míg egy másik levelében, de szintén 1282-ből *Miklós* (persze nem a főntebbi) alvajda kerül elő, kit IV. László 1285-ben „quondam vicevojuoda“-nak nevez. ¹⁾

1283-ban *Apor* a vajda. Midőn a dézsvári vendégeket biztositja, hogy szabadságaikat tiszteletben fogja tartani, maga-magát nevezi így: „Nos Opour woyuoda Transilvanus, comes de Zonuk.“²⁾ — Ugyanő 1295—1297. mint országbíró, 1299-ben mint dunáninneni nádor szerepel.

1284-ben ismét Csák Máté fordul elő, ki tudja hányadszor, mint erdélyi vajda, zettini és szolnoki ispán, egyik királyi levél záradékában; ³⁾ de — úgy vélem — tévesen, minthogy ezen Csák Máté már 1283-ban megalkotta végrendeletét, és nem sokára azután *néhai*-nak említik; ⁴⁾ minthogy továbbá ugyancsak 1284. januarius 1-én *Loránt* az erdélyi vajda és szolnoki ispán, ki mint ilyen 1284 augusztus 1-én szintén előkerül. ⁵⁾ Hogy ezen Loránt a Borsa Tamás fia, bizonyítja az erdélyi káptalannak 1284 augusztus 22-én kelt levele. ⁶⁾ Előkerül Loránt azon évi november 26-án is, még pedig IV. László király levelében, ⁷⁾ míg ugyanazon napon ugyanazon László király Aport (Oport) is, de csak egyszerűen vajdának nevezi ⁸⁾ — fényes jeléül annak, hogy a királyi kancellária a tényleges erdélyi vajdát a czímes vajdától megkülönböztette. 1284 december 21-én még mindig Loránt a vajda, ⁹⁾ de hogy meddig marad az, adatok hián meghatározni nem tudjuk. Tény, hogy 1288 junius 8-án *László* erdélyi alvajda, mint Loránt erdélyi fővajda és szolnoki ispán helyettesé működik, és közben elfogadható fővajdára nem akadunk, hanemha *Majosra*, kiről 1289 szeptember 1-én IV. László király úgy nyilatkozik, hogy erdélyi vajda (vojwoda noster transilvanus) volt a közelmúltban. ¹⁰⁾

¹⁾ *Hazai Okmt.* VIII, 223. 237.

²⁾ *Árpádk. új Okmt.* IV, 262.

³⁾ *Fejér*, CD. VII/II, 108.

⁴⁾ Lásd *Trencsényi Csák Máté*-mat a 26. lapon.

⁵⁾ *Fejér*, CD. V/III, 258. — *Árpádk. új Okmt.* IX, 400.

⁶⁾ *Árpádk. új Okmt.* XII, 427.

⁷⁾ *Ugyanott*, IX, 383.

⁸⁾ *Ugyanott*, IX, 385.

⁹⁾ *Ugyanott*, IV, 268.

¹⁰⁾ *Ugyanott*, IV, 336.

Ki viselte László király élete végső szakában, 1290 július 10-én bekövetkezett szerencsétlen haláláig az erdélyi vajdai méltóságot adatok hiányában megmondani nem tudjuk. De hogy III. Endre uralkodásával ismét *Loránt*nak hitták az erdélyi vajdát, arról némely, júliusban és augusztusban kelt királyi levelek tanuskodnak. 1291-ben szintén előkerül Loránt, és pedig januáriusban, februáriusban és márcz. 12-én. ¹⁾

Később *László* lett az erdélyi vajda. Se tőle, ezen Lászlótól, nincs ugyan eddig közzétett kiadványunk, se királyi privilegium záradékában nem fordul elő neve; hanem helytartója, *Benedek* ispán, ki magát „vices gereus Ladizlai vayovode Transilvani“ czímmel illeti, tesz bizonyosságot róla. Ezen alvajdának két oklevelét ismerjük, az egyik nap nélküli, a másik május 8-iki dátummal van ellátva, mindakettő 1291-ből való s az utóbbit III. Endre király is átírta. ²⁾

Sokáig azonban ezen László erdélyi vajda nem lehetett, mint-hogy 1291. július 10-én már megint *Loránt* a vajda. ³⁾ De egy éven túl ez se viselte a vajdai méltóságot, ⁴⁾ minthogy 1292. július 29-én, azon levélben, melylyel a magyar országgyűlés Morosini Albertnek, III. Endre király anyai nagybátyjának a magyar nemességet felajánlotta, újra *László* viselte az erdélyi vajdaságot, míg Loránt ugyanitt „condam voivodá“ nak neveztetik. ⁵⁾

Ennek a *Lászlónak* vajdasága se tarthatott egy évnél tovább, minthogy a következő 1293. évi július hava 11. napján megint *Loránt* az erdélyi vajda és szolnoki ispán. ⁶⁾

Kik ezen Lorántok és Lászlók, kik az erdélyi vajdaságban egymást fölváltják? meghatározni nem tudjuk, minthogy ez időtájt két Lorántot és két Lászlót ismerünk, kik az erdélyi vajdai méltóságot

¹⁾ *Fejér*, CD. VI/I, 46. 88. 90. 152. — *Hazai Okmt.* VI, 356. *Árpád: új Okmt.* IV, 368. X, 4. — *Knauz*, Monum. eccl. Strigon. II, 281. — *Fontes rer. Austr.* II/XV, 164 169.

²⁾ *Beke* i. m. 31. 32. 34. regestája. — *Fejér*, CD. VI/I, 163.

³⁾ *Hazai Okmt.* VII, 220. — *Fejér* CD. VI/I, 117.

⁴⁾ Tudunkra előkerül még 1291. október 9-én és 10-én. (*Árpád: új Okmt.* XII, 501. — *Fejér*, CD. VI/I, 130. — *Hazai Okmt.* VIII, 306. 308.)

⁵⁾ *Fejér*, CD. VII/IV, 502.

⁶⁾ *Hazai Okmt.* VII, 232.

viselték. Hogy e legutóbbi Loránt a Borsa nemzetségbeli Tamás fia, abban még se kételhetünk.

Legujabban dr. Komáromy András megmutatta, ugyanis, hogy a szóban forgó László erdélyi vajda a Szent-Mártoni László, a Borsa nemzetségből való László fia. ¹⁾

Borsa Loránt, kivel mint erdélyi vajdával 1293 július 11-én találkoztunk utójjára, megint nem sokáig volt vajda. 1294. évi május 23-án ő magát nevezi ugyan még „Rolandus vojvodá“-nak, ²⁾ de már nem transilvanusnak, se szolnoki ispánnak, és immár teljes lázadásban van királya ellen. III. Endre király e lázadást leverte, de kezdetben nem bánt el teljes szigorral a Borsa Tamás lázadó fiai ellen. Loránt 1296 márcziusban még vajdának czímeztetik, ugyan-ezen évi áprilisban még él; de már 1297-ben úgy beszél róla III. Endre, mint akit kivégeztetett. ³⁾

Ki lett Loránt közvetlen utódja az erdélyi vajdaságban, pontosan meghatározni nem tudjuk, minthogy 1293 közepétől 1296 közepéig hiányzanak hiteles adataink arra: ki volt az erdélyi vajda. 1296 június 18-án kerül szemeink elé az erdélyi káptalan levéltárában egy erdélyi vajda, kit *Beke* Antal apát-kanonok Lászlónak nevez, de csak hozzávetőleg, minthogy a pergamenra írt kiadvány kezdete homályos. ⁴⁾

Biztosabb tudomásunk van arról, hogy e *László*, kiről megbizonyítottuk, hogy a Keán nemzetségből való, ⁵⁾ az erdélyi vajdaságot viselte, 1297 április 21. június 12. 1299 szeptember 29. 1301 október 19. napjairól, és innen túl szakadatlanul 1315-ig, minthogy közben más erdélyi vajdáról szó nincsen. ⁶⁾

Mielőtt Keán László vajdával a XIV. századba átmennénk, hol

¹⁾ Az oklevél, melyre dr. Komáromy hivatkozik, meg van az Országos Levéltárban DL. 28574. (*Turul*, 1892, 25.)

²⁾ *Ugyanott*, X. 153.

³⁾ L. az *Erdélyi Múzeum*-ban megjelent ily című értekezésemet: *László erd. vajda*. VIII. évf. 440. l.

⁴⁾ *Beke* i. m. 39. regesta.

⁵⁾ *Turul*, IX, 105: László erdélyi vajda és a Keán nemzetség.

⁶⁾ Minthogy e kérdést imént idézett értekezéseimben bővebben tárgyaltam, a részletes idézetektől itt eltekintek.

rendezettebb viszonyokat találunk, és az erdélyi vajdák személyét, valamint vajdaságok idejét pontosabban meghatározhatjuk, végeznünk kell némely vajdákkal, kikről kiderítenünk nem sikerült, erdélyi vajdák voltak-e, és ha azok voltak, mely időbe esik vajdaságok.

Kettőről közülök már megemlékeztünk: a Domokosfia Péterről és a Pókafia Pókáról.

A harmadikat, Pálfia *Miklós* vajdát és testvérét Geregent 1279 januárius 30-án IV. László király arról vádolta, hogy atyja halála után ellene, Ders palotája nevű városban pártot ütöttek. ¹⁾

1294 szeptember 17-én III. Endre király Kompoltfia *Herchweg* vajdát megerősíti az ujvár-megyei, hernád-melléki Nádasd birodalmában, tekintettel nővére, Kene asszony fiának halálára, melyet Adorján vára ostrománál szenvedett. ²⁾

Jelesb Kompolt ez időben csak az Abák közt volt, kik csakugyan később is bírták Nádasdot Abauj-vármegyében. E Kompoltnak két fiát ismerjük: Pétert és Pált, Tehát, ha *Herchweg* vajda csakugyan az *Aba* nemzetségi Kompolt fia, jöllehet a *Herchweg* nagyon hasonlít a *Hertwig*, *Hartwig* német keresztnévhez, e helyt alighanem *herczeg*-nek olvasandó. Tudjuk, hogy szokás volt nálunk a vajdákat *herczeg*nek is czímezni.

Lehet, hogy Péter, ki szintén vajdának nevezi magát; 1308-ban, mint az *Aba* nemzetbeli Kompolt fia Pesten a királyválasztó gyűlésen jelen volt; 1318-ban pedig mint a királyné tárnokmestere és sebesi ispán fordul elő, egy személy a vajdával: mert hogy Kompoltfia Péter Adorján ostromában részt vett, sőt ott megsebesült, III. Endre király egy másik levele említi. ³⁾

A tordai keresztetek főnöke 1295 július 25-én bizonyágot tesz arról, hogy a Borsá nb. Rudolf ispán fia Szent-Páli Gyula Sus-sag (Szucsák, Ko'ozsm.) nevű földjét, melyet Péter fiaival: Tamással és Miklóssal közösen bírt, de el van különítve a szintén Borsá

¹⁾ *Árpád-kori új Okmt.* XII, 251.

²⁾ *Hazai Okmt.* VI, 407.

³⁾ *Fejér.* CD. VIII/I, 160. — *Vatikáni magyar Okiratt.* I/II, 117. — *Árpád-k. új Okmt.* XII, 705.

György vajda fia Györk birtokától, Péter erdélyi püspöknek eladta. ¹⁾

Ime, a hatalmas Borsák közül egy új vajdára találunk, kiről azonban sem azt nem tudjuk, erdélyi vajda volt-e, sem azt, mely időre esik vajdaskodása?

III. Endre király 1299 februárius 19-én a Rátót és Sártivánvecse nemzetbeliek közt véghez vitt birtokcserét helyben hagyván, ez alkalommal jelen voltak egyebek közt: Nicolaus vayuoda filius magistri Mauricy és *Laurencius* vayuoda filius Nicolai. ²⁾

Mint hogy a mondott időben az erdélyi vajda Keán László volt, ez oklevél újabb bizonyítéka annak, hogy a királyi kancellária szoros különbséget tett a tényleges és czímes vajdák közt; másrészt egy új taggal szaporítja a czímes vajdák számát, ki hogy nem egy a föntebbi. 1242—1251 közt előfordult Lőrincz vajdával, az időbeli távolságon felül azért is kétségtelen, mert a vajda atyját Keménynek, ezét Miklósnak hitták.

1301 januárius 15-én előkerül „*Rolandus* vayuoda magister tavarnicorum Agnetis regine,“ ³⁾ ki — úgyszemint — a Rátót nemzetségből való; de ezt épp oly kevéssé tudjuk megbizonyítani, mint azt, hol és mely időben volt vajda?

A szövetség-levelelben, melyet Károly-Róbert király, számos magyar főúr és Rudolf osztrák herceg II Venczel cseh és lengyel király ellen Pozsonyban, 1304 augusztus 24-én adott ki, előfordulnak *Lőrincz* és *Péter* nevű vajdák, ⁴⁾ kikről, ha a már említettek volna is, ami valószínű, egyebet mondani nem tudunk.

Végre 1307-ben, október 10-én a rákosi királyválasztó gyűlésen a többiek közt jelen valának: a már ismerős Pok nb. Móriczfia Miklós vajda, és az Ákos nb. István nádor fia *Miklós* vajda, ⁵⁾ ki azon czímes vajdák számát, kikről nem tudjuk, hol és mikor hivataloskodtak, bezárja.

Ezzel visszatérvén Keán László vajdához, kiről, minthogy e

¹⁾ *Katona*, Hist. Crit. VI, 1138. — *Fontes r. Austr.* II/XV, 189. — *Fejér* CD. VI/I, 366.

²⁾ *Árpádk. új Okmt.* V, 22.

³⁾ *Fejér*, CD. VI/II, 326.

⁴⁾ *Fejér*, CD. VIII/I, 160.

⁵⁾ *Katona*, Hist. Crit. VIII, 115. — *Fejér* CD. VIII/I, 221.

lapok hasábjain bővebben értekeztem, jelen föladatomhoz képest csak annyit kell még megjegyezni, hogy Toroczkai *Ebellős* az Ákosok nemzetéből volt alvajdája, és hogy 1315 első felében megszűnt erdélyi vajda lenni.¹⁾

Utódja a Pok nb. Móricz fia *Miklós* lett, ugyanaz, ki már 1272-ben viselte volt az erdélyi vajdai méltóságot.²⁾

Alvajdáját *Péternek* hitták.³⁾

De ugylátszik, az öreg úr elégtelennek bizonyult Erdély kormányzására, mert nemsokára helyet kellett adni Debreczeni *Dózsának*, ki első ízben 1318 december 13-án kerül elő mint erdélyi vajda és szolnoki ispán,⁴⁾ míg Miklós Máramaros vármegye főispán-ságával és a vajda címével megelégedett. Meghalt 1333-ban.

Dózsa mintegy három évig volt erdélyi vajda. 1321 november 25-én még ilyenül jelentkezik,⁵⁾ de 1322. januárius 4-én már nádorul kerül elénk.

Alvajdája az Ákos nb. Chellős fia Toroczkói Chellős (Ehellős, Achilleus) volt.⁶⁾

Közvetlen utódja a Kachich nb. Farkas fia Szécsényi *Tamás* erdélyi vajda és szolnoki ispán, ki mint ilyen Keresztesen, 1322 április 20-án országos közgyűlést tartott az erdélyiek részére.⁷⁾ Aztán évről-évre, megszakítás nélkül előkerül e méltóságban 1242 őszig.⁸⁾

Ő volt, ki legtovább, szinte huszonegy évig viselte az erdélyi vajdaságot és birta a királyi család bizalmát, melyhez sógorsági kötelek is csatolták. Talán ekkor se hagyta volna el Erdélyt, ha a megférhetetlen András erdélyi püspökkel viszáljai nincsenek. — Még

¹⁾ Először mint „quondam waywoda transsilvanus“ 1315. május 13-án kerül elénk. (*Anjouk. Okmt.* I, 380.)

²⁾ Ez alkalommal először előfordul Károly király környezetében Lippán, 1315. augusztus 1. (*Knauz, Monum. eccl. Strigon.* II, 711.)

³⁾ *Beke*, i. m. 76. — *Fejér*, CD. VIII/I, 184.

⁴⁾ *Anjouk. Okmt.* I, 489. — Jeles tanulmányt írt róla Komáromy András dr. a *Turul* 1891. évi folyamában.

⁵⁾ *Anjouk. Okmt.* I, 618.

⁶⁾ *Beke* i. m. 80 reg.

⁷⁾ *Anjouk. Okmt.* II, 9.

⁸⁾ Oklevéltáraink, nevezetesen az *Anjoukori Okmánytár* II. III. és IV. kötete tanúskodnak erről.

mint erdélyi vajda gondozta a királyi tárnokmesteri —, utóbb (lemondván a vajdaságról) az országbírói hivatalt. Meghalt 1354-ben.

Alvajdái közül említetnek: 1327-ben *Mihály*; 1337-től 1243-ig *Pető*, ki fölváltva *Péter*nek is neveztetik.¹⁾

Mint Tamás utódját az erdélyi vajdaságban Lajos király az Aba nemzetbeli *Petőczfia* (Sirokai) *Miklóst* nevezi, ki 1342 novembertől 1344 második feléig viselte ezen méltóságot. 1345 márczius 13-án „quondam“ erdélyi vajdának neveztetik,²⁾ jöllehet utódja a Hermán nemzetbeli László Székely ispán fia, Kerekegyházi Lackfi *István* csak 1345 május 12-én kerül legelőbb élénk mint erdélyi vajda és szolnoki ispán. Ez ama híres Lackfi, ki főleg Siciliában tűntette ki magát bölcsesége és vitézsége ált.l. — A nápolyi hadjáratból visszatérvén Nagy Lajos király Modenában, 1350 október 16-án kelt levelében még erdélyi vajdának és szolnoki ispánnak nevezi őt, 1351 februárius 14-én azonban „pridem“ vajdának neveztetik utódja által,³⁾ ki már ugyanezen hónap 3-án *Tamás* erdélyi vajda és szolnoki ispánnak nevezi magát, azonban ez év végeig e hivatalaiban nem maradt.⁴⁾

Ki ezen Tamás? azt mindeddig ki nem kutathattam. Hogy nem Szécsényi Tamás, kitetszik Tamásunk saját leveléből, melyben Szécsényi Tamás volt vajdáról, akkor, 1351 februárius 14-én, országbíróról, mint harmadik személyről beszél. — Azon időbeli főurak közt, Szécsényi Tamáson kívül, három kiemelkedő Tamást ismerünk: a Csór nb. Péterfia Tamást, ki azonban a királyi ajtónálló-mesterségnél tovább nem vitte; a Pécz nb. Aladárfia Vörös Tamást, az

¹⁾ *Tört. Tár*, 1892. évf. 507.—8. — *Anjouk Okmt.* IV, 241. 505. — *Fejér*, CD. VIII/III. 378. — *Hazai Oklt.* 209. 213. 223.

²⁾ *Hazai Oklt.* 240. 244. 246. *Beke* i. m. 108. 109. reg. — *Anjouk. Okmt.* IV, 419. 492. V. 548. — Ugyanőt *Fejér* CD. IX/I, 55.) hibás olvasással Pecheyth Miklósnak nevezi. — Alvajdája *László*. (*Hazai Oklt.* 241. — *Beke* i. m. 110. 111. 113. reg. — *Anjouk. Okmt.* IV, 317.

³⁾ *Anjouk. Okmt.* VI, 506. V, 411. 428. — István alvajdája Járai Mihály vagy Miklósfia *Péter*, kiről alaposan értekezett *Lázár* Miklós gróf a *Turul* 1884. évf. 152. lapján. — *Fejér* (CD. IX/II, 316.) egy állítólag 1354. május 18. kelt levelet közöl, melynek záradékában István erdélyi vajdának előkerül; de ezen levél, miként a főurak sorozatából kitetszik, előbbre való.

⁴⁾ *Anjouk. Okmt.* IV, 426. 427. 428. V, 466. — *Tört. Tár*, 1892. évfoly. 509. 510.

Apponyiak ősét, ki ekkor talán már nem is élt, és Frankói Tamást, Miklós esztergomi érsek fivérét, ki később mint Lajos király fővezére a velenceiek ellen szerepelt.

Van némi nyoma 1351. évi május hava 9. napjáról annak is, mintha István herceg, Nagy Lajos király öccse erdélyi herceg volt volna, amennyiben a kolozsmonostori konvent némelyekben az ő, tudniillik István herceg és Tamás vajda parancsára hivatkozik,¹⁾ miből következtethetnők, hogy Tamás vajda közvetlen föllebvalója István herceg volt. De minthogy István herceg már 1350. július 9-én mint Szlavon-, Horvát- és Dalmátország hercege szerepel²⁾ és e méltóságát élte fogytáig megtartotta, e föltevés igen problematikusvá válik, noha egyébként kétséget nem szenved, hogy István 1345-ben még mint tizenhárom éves ifjú viselte az erdélyi hercegi címet és valószínűleg élvezte az Erdélyből folyó királyi jövedelmet.³⁾

1351. október 9-én *Egyed* alvajdáról történik emlékezés.⁴⁾

Tamás utódjául Kont *Miklós*, a Tót Lőrincz fia 1351. december 6-tól 1356. márczius 21-ig kerül elő, mely utóbbi dátum alatt a nádori szék üresedésben levén, ő mint erdélyi vajda és szolnoki ispán foglalta el az első helyet a világi főurak közt. Meg is tartotta azt mint nádor, milyenül, noha még se jegyzője, se pecsétje, márczius 31-én már működött.

István nevű alvajdája 1352. évi augusztusban jelentkezik.⁵⁾

Kont Miklós helyébe, Nápolyban volt helytartóját, néhai László székely ispán fiát, *Andrást*, a híres Lackfi István volt vajda öccsét nevezte ki Lajos király erdélyi vajdának és szolnoki ispánnak, ki okleveleinkben 1359. novemberig kerül elő mint ilyen⁶⁾

¹⁾ *Anjouk. Okmt. V, 466.*

²⁾ *Ikalcic, Monum. civ. Zagrab. I, 197.*

³⁾ *Theiner, Monum. Hung. I, 699. 703. Anjouk. dipl. eml. II, 128: VI.* Kelemen pápa levelet ír „Stephano clare memorie Caroli regis Ungarie nato, Duci Transilvano“

⁴⁾ *Anjouk. Okmt. V, 521*

⁵⁾ *Anjouk. Okmt. V, 532. 603. VI, 439. — Zichy Okmt. III, 26.*

⁶⁾ *Anjouk. Okmt. VI, 457. — Ikalcic, Monum. cittis Zagrab. I, 212. 216.* — A Zichy Okmánytár (II. 367.) 1349-ből közöl András erdélyi vajdától és szolnoki ispántól egy levelet, melyet a XVI. század második felében keletkezett egyszerű, „több helyen hibás“ másolatból írtak le. Hibáihoz sorolhatjuk a fentebbi datumot is. — Ugyanezt kell állítanunk a Székely Oklevéltárban (I. 62.) közölt, állítólag 1353-ban András vajdától kiadott okiratról.

Alvajdájául *Domokos* nevezi magát az egész idő alatt 1356-tól 1359-ig. ¹⁾

A következő erdélyi vajda és szolnoki ispán szintén a Lackfiak közül való: *Dénes*; fia, tudniillik, az ismételve említett István vajdának. Dénes vajda kiadványával először 1359-ben találkozunk. ²⁾ Napos kelete ezen kiadványnak hiányos, amennyiben azt tartalmazza, hogy a király által Gyula-Fehérvárt tartott közgyűlés harmadnapján kelt, de azt elfeledte megjegyezni, mikor tartotta Nagy Lajos király e közgyűlést. Minthogy azonban tudjuk, hogy Nagy Lajos 1359 november 20. és december 20. közt tartózkodott Gyula-Fehérvárt, vajdaságának kezdetét hozzávetőleg szintén meghatározhatjuk.

Aztán szakadatlanul előfordul mint vajda, szolnoki ispán, közben emellett mint bodoni (widdini, bolgárországi) kapitány és temesi ispán, 1367 elejéig, ³⁾ mely esztendő márcziusában öcsese, Döbröközi Lackfi *Miklós* váltja föl, ki miután 1368-ban is vajdaskodott, 1369-ben az oláhok ellen elesett, *Járai Péter*-rel együtt, ki mindkettőjöknek (Dénesnek és Istvánnak) alvajdájok vala. ⁴⁾

Nyomába meg öcsese, Simontornyai Lackfi *Imre* lépett, ki 1369 július 4-től fogva kerül elő mint erdélyi vajda és szolnoki ispán. Az is maradt, mígnem 1372 október előtt nádorrá mozdíttatván elő, helyet adott megint csak öcsésének Csáktornyai Lackfi *Istvánnak*, ki 1387-től 1392-ig a nádori méltóságot viselvén, a vajdai címet le nem tette. ⁵⁾

Alvajdák valának: 1370-ben 1372-ben *János*, 1375-ben *László*. ⁶⁾

Hat Lackfi után, kik rövid megszakítással egymásra következtek, 1377 áprilisben egy más családbeli vajdával találkozunk, s ez

¹⁾ *Anjoule. Okmt.* VI, 491. — *Beke* i. m. 156. 159. reg.

²⁾ *Hazai Oklt.* 262.

³⁾ *Fejér*, CD. IX/III, 147. 223. 300. 313. 348. 388. 459. 468. 560. 577. IX/IV, 39. és egyebütt. — Dénes vajdasága közben, 1364-ben előkerül István erdélyi vajda. (*Fejér*, CD. IX/III, 415—7.) De az oklevél — úgy látszik, hamis; kelte határozottan az.

⁴⁾ *Fejér*, CD. IX/IV, 48. 57. 118. 122. — V. ö. *Nagy Lajosomat*, 404. l.

⁵⁾ *Fejér* CD. IX/IV, 164. 180. 217. 221. 362. 374. 462. 476. 498. IX/V, 84. — *Beke* i. m. 184. 194. reg. s egyebütt. — *Árpádk. új Okmt.* XI, 428. 462. 533. XII, 222. — *Hazai Okmt.* II, 126. V, 178.

⁶⁾ *Beke* i. m. 189. 192. reg. — *Fejér*, CD. IX/IV, 322. — *Hazai Oklt.* 297. 302.

a Tomaj nemzetségből származott Dezsőfia Losonczy *László*,¹⁾ ki a megjelölt időtől szakadatlanul előfordul 1391-ig.²⁾

Ez időközön alvajdákul találtuk: 1378—1384 *Jánost*, 1386-ban Frank *Istvánt*.³⁾

Losonczy László utódjául 1391 november 11-én találjuk az Ákos nb. Bebek *Imrét*, ki mint erdélyi vajda és szolnoki ispán 1392-ben és 1293 (október 8) is előfordul.⁴⁾

Alvajdája 1393-ban *Bertalan*.⁵⁾

Utódja a Kachich nemzetbeli néhai Konya Miklós bán fia, illetve Szécsényi Tamás vajda unokája: *Frank* vagyis Ferencz volt. 1393 deczember 8-án, aztán 1394-ben és 1395 április végeig kerül elő mint erdélyi vajda és szolnoki ispán.⁶⁾

Alvajdájaul 1394-ben Veres vagy Veresi Györgyfia *Péter* említetik, de nyilván tévesen, minthogy ő magát „magister Petrus filius Georgy de Werek“ erdélyi viczevajdának nevezi.⁷⁾

Ugyancsak 1395-ben június 10-én mutatkozik Stiboriczi *Stibor*, ki magát erdélyi vajdának, az egész Vág urának, szolnoki és pozsonyi ispánnak címezi. Előfordul Stibor a következő években is, és a vajdai méltóságot átviszi a XV. századba.⁸⁾

Alvajdája 1396-ban *János*, ki magát Váradjai azaz Járjai Péter néhai erdélyi alvajda fiának mondja. Még ez évben elesett Nikápolynál. — 1400-ban Szörcesei *János* az alvajda.⁹⁾

Ezzel végére értem föladatomnak. Szó sincs róla, hogy munkám tökéletes: fér hozzá majd még pótlás elég. De legalább anyakönyve van megvetve az erdélyi vajdáknak.

PÓR ANTAL.

¹⁾ Származására nézve lásd: *Árpádok új Okmt.* VII. 324. XII. 268. — *Fejér* CD. IX/V, 82.

²⁾ *Fejér*, CD. IX/V, 209. 244. 311. 370. 447. 459. 561. X/I, 65. 129. 150. 160. 410. 503. 555. 586. 675. és egyebütt.

³⁾ *Fejér*, CD. IX/V, 305. 346. 347. — *Beke* i. m. 184. reg. — *Hazai Oklt.* 314.

⁴⁾ *Fejér*, CD. X/I 678. X/II, 54. 99. 156. — *Beke* i. m. 215. reg.

⁵⁾ *Fejér*. CD. X/II, 175.

⁶⁾ *Pesty*, Régi vármegyék, I, 115. — *Székelv. Oklt* I, 87. — *Fejér*, CD 267. 297.

⁷⁾ *Beke* i. m. 216. reg. — *Fejér*, CD. X/II, 222. — *Hazai Oklt.* 323.

⁸⁾ *Fejér*, CD. X/II, 340. 393. 395. 432. 537. 719. 759. — *Anjouk. Okmt.* VI, 577. jegyz. — *Hazai Okmt.* I, 294. 295.

⁹⁾ *Beke*, i. m. 222. 232. reg. — *Anjouk. Okmt.* III, 263. — *Fejér*, CD. X/II, 387. 828. — *Turul*, II, 154.

Egy magyar humanista.

— Maximilianus Transylvanus. —

Meghalt Mátyás király, — de azért nem lett oda a humanismus. A Maecenásoknak száma fogyott ugyan vele, de növekedett azoké, a kik pártfogásra számítottak. Annyi latinúl és görögül elpöngött ízetlen bókot sohasem hallott még a világ (ne nostris quidem temporibus), mint a humanismus századában, a renaissance hajnalán.

Akkor nemcsak a művészek, hanem a költők is „széles e világ” volt a hazája. A mit a Landsknechtek fegyverrel műveltek, azt tették az írók, tudósok a tollal. Árulták szolgálataikat s oda-mentek, a hol jobban megfizették őket. Ha rajongtak Rómáért, rajongtak annak még kapzsiségéért is. A jelszó megint az lett, hogy „Róma eladó, csak legyen, a ki megvegye.”

Külföldre vitte ki a fiatal embert a sokféle egyetem látogatásának szokása; s azután gyakran kintartotta az a másik szokás, hogy a szereplő államok még szinte kedvvel fogadtak zsoldba külföldi katonákat és hivatalkeresőket, mert jobban számíthattak hűségükre, odaadásukra.

Innen van, hogy az ilyen külföldre vetődött emberek nevökön kívül néha alig tartottak meg egyebet hazájok ajándékaiból s „rút idegent cserélve” meghaltak a nélkül, hogy nemzetöknek szolgálatot tehettek volna. Tehetségök, lángeszök legfeljebb csak egy kis visz-zaható fényt vetett az elhagyott hazára.

Közéjük tartozik az a humanista is, kinek életéről s működéséről kívánok szólni.

Maximilianus Transylvanus nagy barátja volt a klasszikus irodalomnak s latin nyelven ő maga is több munkát írt és nyomtatott ki. Ez lehetett az oka, hogy — a humanisták szokása szerint — egyszerű nevét klasszikusabb hangzásúval cserélte föl. A hogy *Re-*

giomantanus lett Müller Jánosból, a königsbergi származású nagy matematikusból és *Janus Pannonius* Cesinge, vagy Csezmiczei Jánosból, ki Homéroszt latinra fordította, úgy lett belőle is *Maximilianus Transylvanus* az által, hogy vagy egyszerűen lefordította családjá nevét, vagy pedig származása helyéről nevezte el magát, a mi a leggyakoribb eset. Van, ¹⁾ a ki Erdélyi Miksának, van, ²⁾ a ki Max Siebenbürgernek ²⁾ mondja őt, sőt olyan is elég ³⁾, a ki egynek tartja a németalföldi Maximilian Zevenberghenel; ²⁾ azzal, kihez 1519-ben Ursinus Velius is költeményt írt, Berghen Miksának, Zevenbergh urának nevezvén őt. ⁴⁾

Azok a belga tudósok azonban, kik Zevenbergből származtak, Septimontius, vagy Sevensbergensis nevet használtak. ⁵⁾ Azok, a kik magyarországinak, de a Siebenbürger-családból valónak tartják, arra hivatkoznak, hogy Besztercebányáról Bécsbe is átszármazott ez a család. ⁶⁾ Siebenbürger Márton bécsi egyetemi tanárt I. Ferdinánd 1522-ben lefejeztette. ⁷⁾ Naplója ⁸⁾ azonban a legkisebb felvilágosítással sem szolgál Miksának eredetéről.

Erdélyi és Siebenbürger nevű család több is élt hazánkban; így hitták-e, vagy másképen a Miksaét, ez idő szerint nem tudjuk

¹⁾ *Bod*, M Athenás, 76. *Molnár*, Könyvesház, III. 554. ²⁾ *Kemény*, Tört. és Irod. Kalászatok, 115. ³⁾ *Denis*, Buchdruckergeschichte Wiens, 336 *Trausch*, Schriftsteller Lexikon, III. 408. *Teutsch* az erdélyi honismertető társ. Correspondenzblattjában, III. 84., 116. *Ranke*, Deutsche Gesch. im Zeitalter der Reformation, 6. kiadás, I. 242., 250., II. 88., a származás kérdésének érintése nélkül szól Zevenberghről. *Seivert* (Nachrichten von Siebenb. Gelehrten, 53.) s főkép *Baumgarten* (Gesch. Karls V.—I). *Kövig*, (Bibliothek, 816.) egyszerűen brüsszelinek mondja, mivel ott működött. ⁴⁾ *Bauch* Gusztáv, Caspar Ursinus Velius. *Ungar. Revue*, 1887., VII. 36. Ursin. an Maximilian von Zevenberghen. Bécs, 1520. január 1. V. ö. *Spiegel* Jakab Max. Zevenberghenhez, Schlettstadt, 1520. máj. 15. *Wimpfeling* „Medulla pragmat. sanctionis excerpta“ (*Schlettstadt*, 1520) előtt. *Ungar. Revue*, u.—o., a 13. sz. melléklet. Sevenberghen 1630-ban 3 főcsalád volt: a Strien, Berghen és Arenberg. (Laet. Belgii confoederati republica. Lütich, 1630., 79. l.) — ⁵⁾ *Tiele* utrechti egyet. könyvtárnok a Századokban, 1887. 548 Vagy arra gondoljunk, hogy Erdély latin nevét a humanista író önkényesen vitte át Sevenbergre? Így sem valószínű a dolog, mert Sevenberget Septemmontesnak, mindenesetre helyesebben fordíthatták, mint Septemcastrának. ⁶⁾ *Hormayr*, Gesch. Wiens, X. 47., 156. *Denkwürdigkeiten* Wiens, I. 44. 45. *Urkundenbuch*. 179. sz. ⁷⁾ *Kemény*, id. h., 113—6. ⁸⁾ Bécsi cs. könyvtár 8134. sz. Dr. *Thallóczy* szíves tudósítása.

megmondani. Tudott ugyan németül; német vagy hollandiai azonban még sem volt; különben talán nem „a mi németjeinkhez“, hanem „hozzánk, németekhez“ hasonlítaná a Khína partjain lakó népfajt. ¹⁾ Apja ²⁾ magyar vitéz volt, ki utóbb a mohácsi csatában esett el. ³⁾

Míg azonban apja benmaradt a hazában s életét is adta érte — fia, Miksa, már ifjan kiment külföldre; valószínűleg azért, hogy valamely egyetemet látogathasson. 1490 táján született. ⁴⁾ A magyarországi humanistákkal élénk összeköttetésben álló s a magyar viszonyokkal sűrűn foglalkozó Lang Máté, gurki püspöknek, majd salzburgi érseknek, ⁵⁾ közeli rokonának pártfogásával kereste föl a külföldet, hol gyorsan haladt előre. 1511. májusában és szeptemberében Brüggéből az udvar ismételten futárul küldte VIII. Henrik angol királyhoz, ki 40, majd 10 shillinget ajándékozott neki. ⁶⁾ A következő évben (1512. febr. 24.) már Veronából írta le azt a szerencsétlenséget, mely átutazása idejében, februárban érte a tyroli Brixen

¹⁾ *Kropf* a Századokban, 1887., 546. Ugyanő azonban (1889., 53. l.) *Martyr* Péter 1514. évi levelében ezt a tételt: „Maximilianum juvenem Germanum tuum“ fiatal németnek hajlandó fordítani; holott „a te ifjú németedet“ helyett mindenestre helyesebb „a te ifjú testvéredet“ (rokonodat) mondani, ha nagy G-vel van is írva a Germanus. ²⁾ *Stevens* (Johann Schöner Professor of Mathematics at Nuremberg. — London, 1888., a bevezetés XXI. lapján.) azt állítja, hogy Maximilianus Transylvanus a Lang Máté bíbornok-érsek természetes fia lett volna. Ezt a föltevést megerősíteni látszik *Martyr* idézett levelének az a tetele, hogy „in filium advenientem Maximilianum juvenem Germanum tuum“ tekintette a Lang Máté által fogadott ifjat; de ez csak annyit jelenthet, hogy fia gyanánt bánt Miksával s nem azt, hogy fia is lett volna a bíbornoknak. S hogy nem is lehetett, lásd a köv. jegyzetet. ³⁾ Don Martin de *Salinas*nak, Ferdinánd spanyol követének Valladolidból 1527. márcz. 11. írt levele szerint a császár Bécsbe akarja küldeni egyik secretariusát, ki születésére nézve *erdélyi fiú*, Ferdinándnak alattvalója; apja a mohácsi csatában esett el. (*Gayangos*, Spanish Calendar, márcz. 11. Eredetije a madridi kir. tört. akademiában, C. Fl. f. 167. V^o.) *Kropf* megjegyzi (Századok, 1889., 54.), hogy Miksán kívül más erdélyi születésű secretariust a császár udvarában nem ismerünk. ⁴⁾ 1511. már mint futár ment Brüggéből Londonba (Századok, 1887., 547.), de még 1514. is ifjúnak nevezik. (*Martyr* említett levelében) Ekkor tehát nem lehetett több 24 évesnél. ⁵⁾ Életrajza *Ulmann*, Maximilian I. — I., 810. s köv. ⁶⁾ Egyszerűen Maximiliánnak írva: Rawdon *Brown*, Calendar of State Papers Henry VIII. 1511. Századok, 1887., 547.

Brixen városát. ¹⁾ Ebben Maximilianus Transylvanusnak nevezte magát.

Károly alig vette át Spanyolország kormányát, Németalföldről őt is magával vitte. 1517-ben még nem találjuk udvara személyzetében. 1519-ben azonban burgundiai *Alemann* Jánossal együtt a király titkárai, illetőleg a Grant Conseil tagjai közé tartozott. Urát, I. Károlyt, Németország rendei — mint ő mondja — 1519. június 27-én délelőtt 9 órakor ²⁾ császárrá választották. A trónra titokban szintén törekvő II. Lajos, mint cseh király, maga is reászavazott. A rendek követsége II. Frigyes rajnai pfalzgróf vezetése alatt csak 1519. novembernek végén érkezett a Barcellonához közel fekvő Molin del Reybe. ³⁾ E követség történetét egy 15 lapnyi füzetben, említett barátja részére, Maximilianus Transylvanus azonnal megírta és ki is nyomatta. ⁴⁾

Füzetét barátjának, a megjelenésben fontos dolgai miatt megakadályozott *Alemann* Jánosnak kérésére írta meg; udvariatlanság és izetlenség volna tőle, ha kívánságát megtagadná. Mert *Alemann* mindig oly szíves, mi több, kegyes volt vele szemben, hogy sohasem parancsolhatna neki olyast, mit teljesíteni ne sietne. Elmondja tehát a dolgokat a maguk rendjében.

A pfalzgróf harmadmagával érkezett. Nevében nov. 6. egyik társa *Wurmser* (Wurmser) Bernát tartotta az üdvözlő beszédet, mely nem felelt ugyan meg a tárgy nagyszerűségének, hanem mégis bizonyította azt a tiszteletet, hódolatot és engedelmisséget, melylyel az egész Németország viseltetik a császár iránt. ⁵⁾ Azután felolvasták

¹⁾ A bécsi cs. udv. könyvtár iratai közt. *Csontos* a Könyvszemlében, IX. 197. ²⁾ Max. Trans. alább említendő munkája 8. lapján ez időpontra teszi a választást; a többi forrás (maga *Baumgarten* is, I. 158.) jun. 28-ra. ³⁾ *Baumgarten* id. h. I. 299. *Kropf* a Századokban, 1889., 55. — *Kemény*, id. h. 114., Molendinum regiumot hibásan veszi egynek Mühlhausennel. ⁴⁾ Legatio ad sacratissimum ac inuictum Caesarem Diuum Carolum semper Augustum etc. Regem Hispaniarum Catholicum, ab Reuerendissimis et illustrissimis Principibus sacri Romani Imperij electo-ribus: qua functus est illustrissimus princeps Federicus comes palatinus etc., in Molendino regio Die vltimo Nouembris. Anno M. D. XIX. (Czímképpel). 4r., számozatlan 15 lap. En a bécsi cs. és kir. udv. könyvtár (* 31. I. 74. jegyű) példányát használtam. *Kropf* szerint (id. h.) a British Museumban, *Baumgarten* (Gesch. Karls V.—I., 174.) a müncheni könyvtárban is van egy. ⁵⁾ Az aij levelen közli.

azt az okíratot, melylyel a német választók császárrá tették a „mi Károlyunk“-at. A német íratot latinra fordította, hogy ekként könynyebben érthesse meg a társa. ¹⁾ A beszéd után a császár közelebb hitta tanácsosait s velük röviden értekezve, a felelet megadását *Gattinara* Mercurius nagy kancellárra bízta. A felelet rögtönzött volt ugyan, de olyan talpraesett s érvekben olyan gazdag, hogy a dolog nagyszerűségét, minek megóvásában Max. Transylvanus már alig bízott, nemcsak megközelítette, hanem — mint hiszi — felül is múlta. Nagy lelkesedéssel írta le beszédét ²⁾; s hogy barátja kívánságának annálinkább megfeleljen, közli V. Károlynak Molin del Reyben 1519. nov. 6. kelt levelét is, melyben megköszöni a német választóknak, hogy őt császárrá és augustussá tették ³⁾ s végre X. *Leó* pápának Rómában aug. 16-án a császárhoz intézett üdvözlő sorait. ⁴⁾ Ezzel végződik a szárazon írt tudósítás, melynek alig lehetett egyéb célja, mint az, hogy ha a titkár egyik barátjához volt is intézve, az akkor divatos újságlevelek alakjában tájékoztassa a közönséget.

Ez időtájban történt, hogy Maximilianus Transylvanus feleségül vett egy *Haro* leányt. A Harók, kik az ó-castiliai Haro város grófjai voltak, Spanyolország legbüszkébb családai közé tartoztak s így az erdélyi ifjú egyszerre széles összeköttetésekre tett szert új hazájában. Feleségének, apósának nevét nem ismerjük: de ő maga is említi felesége nagybátyját, Haro Kristófot, kinek hajói egészen az Indiákig jártak s ki a leggazdagabb emberek közé tartozott, de portugál szolgálatban állott. Azonban épen 1519 körül meghasonlott a portugál királyllyal, visszatért Spanyolországba s ott azon volt, hogy a császárt újabb és nagyobb kereskedő-vállalatok megindítására buzdítsa. ⁵⁾

Maximilianus a molin-del-reyi ünnepek után Németországba s onnan Belgiumba is elkísérte urát; *Spinelli* angol ügyvivőnek *Wolsey* bíbornokhoz intézett levele szerint pl. 1520. szept. 12. a császárral együtt Brüsszelben, 1522. január 15. pedig Genfben tartózkodott, ⁶⁾

¹⁾ U. o. az 5-8. lapon. ²⁾ Responsiva Oratio clarissimi equitis Domini Mercurini de Gattinaria ex dominis Arbosij Caesa. & Catholice Maiestatis supremi Cancellarij, I. V. Doctoris extempore habita post praesentationem decreti electionis ³⁾ A 12-13. lapon. ⁴⁾ U. o. 13-15. Ezt, egyh. dolgokról, néhány kézirat, de a tárgyra nézve közönyös jegyzet követi a hécsi példányban. Közli ezt *Baumgarten* is (Geschichte Karls V. I. 172-4.) a britt muzeumból (Addenda, 28572. fol. 183.) Első közlését Zevenbergennek tulajdonítja s így nevezi továbbra is M. Transylvanust. — ⁵⁾ Max. Transylvanus (De Moluccis) maga mondja, hogy „Crisptophorus Haro frater soceri mei.“ ⁶⁾ *Kroyf* a Szá-

ugyanazon év őszén azonban már Spanyolországban, Valladolidban volt. ¹⁾ Itt írta meg a föld első körülhajózásáról szóló nevezetes tudósítását, mely Magelhaens és d' Elcano utazásának egyik legbecsesebb forrása. Maximilianus ugyanis, mint tudjuk, rokona volt Haronak, Magelhaens barátjának. Az ő révükön, de az udvarnál elfoglalt állásánál fogva is közvetlen értesüléseket szerzett a visszatérő Victoria-hajónak úgy kapitányától, mint matrózaitól s az ő értesítéseik alapján 1522. okt. 24. ²⁾ s így a hajó visszatérte (szept. 6.) után 48 nappal ³⁾ írta érdekes tudósítását a salzburgi érsekhez. ⁴⁾ Kétségtelen, hogy d' Elcano Sebestyén, a vállalat hazavezetője, vele már közölte úti naplójegyzeteit, melyeket a tudós világ egyébként csak 1563-ban s akkor is kivonatosan kezdett ösmerni. ⁵⁾ Haronak szintén sokat köszönt. A szerzőnek ez a gazdag rokona antwerpeni kereskedő volt, kinek hajói Lissabontól Indiáig, sőt Khináig is jártak. Magelhaensnak, jó barátjának megajánlotta eleinte az összes költségek fedezését; ⁶⁾ utóbb azonban, mikor mások is akartak osztozni a nagy nyereségben, a költségek ötödrészét tevő 4000 aranyat vállalta magára, ⁷⁾ a mi miatt a portugál udvar meg is nehezelt

zadokban, 1887., 548. Érdemes megjegyezni, hogy Maximilian von Zevenberghen, kit M. Transylvanusszal némelyek egynek vesznek, időközben 1521-ben elhunyt. U. o. 1890., 661—2. és *Spinetti* Wolsey bíbornokhoz. *Calendar of State Papers of Henry VIII.*, 1521. aug. 9. Ez azon Zevenberghen, kiről jeles művében Baumgarten mint Ulrik württembergi herceg ellenfeléről, mint V. Károly németországi főkövetéről, mint Württemberg szigorú gubernatoráról, az ügyes diplomatáról szól, ki rábírtta a német urakat, hogy ne Kölnben, hanem Aachenben koronázzák meg V. Károlyt stb., a mi mind 1519—1520. közt történt. (I., 304—305., 310—15.). A császár 1520. okt. 29. tartotta nagyfényű bevonulását Kölnbe, s ezen jelen volt Zevenberghen is; az a vers azonban, melyet Transylvanus írt a konstanzi bevonulásról, arról az időről, 1548-ról szól, midőn az 1528. született II. Fülöp is ott volt atyja kíséretében.

¹⁾ Ide Németalföldről Anglia felől visszatérve, aug. 27. érkezett Károly s azóta többször tartózkodott a városban. (*Baumgarten*, II. 136.) ²⁾ Vallisoleti die 24 Octobris 1522. A spanyol fordításban (*Navarrete*, *Collecion de los viajes*. 2. kiadás, Madrid, 1859. — IV., 284.) október 5-ike van datumul írva. ³⁾ M. Transylvanus szerint „his diebus,” csak e napokban tért vissza az egyik hajó. ⁴⁾ Az említett spanyol fordítás (IV. 249.) szerint a cartagenai püspökhöz. ⁵⁾ Először kiadta *Ramusio*, *Navigazioni et Viaggi*. (Veleucze, 1563.) Teljesen csak Amoretti Károly adta ki (*Primo viaggio intorno al globo*. Milano, 1800, s francia fordításban Páris, 1801.) ⁶⁾ Max. Trans. itt idézett műve szerint. ⁷⁾ *Alvarez Seb.* tudósítása a portugál királyhoz. Közli *Navarrete*, id. h. IV. 155.

reá. Haro tehát teljes érdeklődéssel kísérte a vállalat sorsát, melyről helyesen is tájékozathatta M. Transylvanust.

„E napokban tért vissza — mondja ez — az egyik hajó abból az ötből, melyet a császár, mikor a mult években (1519.) Augsburgban tartózkodott, az idegen s annyi századon át ösmeretlen világba küldött, hogy kikutassa azokat a szigeteket, a honnan a fűszerek származnak. Mert ha sokat hoznak is hozzánk a portugálok az arany Chersonnesusból, mely alatt Malakkát érthetjük, azokon az Indiákon azonban csakis bors terem. A többi, mint pl. a fahéj, szegfű, szerecsen- és muszkátdió, meg az annak héját tevő muszkátvirág Indiába a réges-régtől fogva csak nevék szerint ösmeretes szigetekről kerül, még pedig nem vasas, hanem csak pálmalevelekből font hajókon, melyeknek kerek vitorlaít palma-rostokból szövik. Az e fajta hajókat junkáknak nevezik s az ilyeneket csak a kedvező, vagy ellenséges szelekre bízzák. Nem csoda hát, hogy majdnem minden századbeli emberek előtt ismeretlenek maradtak. Mert akármit olvastunk is idáig a régi íróknál a fűszereknek ilyes természetű földről, vagy mesés volt valamennyi, vagy pedig messze járt az igazságtól; mivel azok a földek, a hol szerintük a fűszerek teremnek, azokhoz, a hol tudtunkkal teremnek, sokkal közelebb vannak, mint a mennyire mi vagyunk hozzájuk. Hogy másokról ne is szóljak, az egyébként igen jeles Herodotus azt mondja, hogy a fahéjat a madárfészkekben találják, hova a madarak, legkivált pedig a phoenix (melynek a fészket különben nem tudom, ki látta idáig) messzemessze vidékekről hordták. Plinius szerint pedig, a ki azt hitte, hogy ő már bizonyosabban tudja a dolgot, mivel már jóval előtte sok vidéket kikutattak Nagy Sándornak s másoknak hajói, Aethiópiában a barlanglakók földén terem. Pedig ma már tudjuk, hogy a fahéj nagyon messze terem Aethiópiától, főképen pedig a barlanglakóktól, vagyis a földalatti üregekben élőkétől.“

„A mieinknek, — folytatja — kik most tértek haza s kik semmit sem ösmertek kevésbbé Aethiópiánál, mielőtt ezeket a szigeteket fölfedezték s megint hazajöttek volna, körül kellett járniok az egész földet a hosszúság és szélesség legtöbb fokán keresztül. Mivel ez a hajózás olyan csudálatos és mivel sem előbb, sem a mi korunkban nemhogy vállalkoztak, de még csak nem is gondoltak ilyen útra, elhatároztam, hogy annak és az egész dolognak sorát a

mily igazán csak tehetem, leírom főtisztelendőséged számára. Gondom volt reá, hogy a hajóserég vezetője s a vele járt egyes matrózok mindenről a legszorgosabban értesítsenek. Jelentést tettek a császárnak és sok másnak is, annyiban híven és őszintén, hogy nem csak nem koholtak meséket, hanem még meg is czáfolták és megdöntötték beszédeikkel a régi írók mesés tudósításait is. Mert hát ki hinne manap egylábuakban, vagy árnyéklábuakban, arasznyi emberekben, törpékben s más efélékben, kik inkább beválnak csodáknak, mint embereknek?

Midőn a spanyolok az első délkörtől nyugatra s a portugálok keletre vitorlázván, annyi helyet kerestek, találtak és fedeztek föl a Baktérítőn túl s hajóink minden irányban bejárják a földet s mindezekről a szörnyekről közülok még senki sem mondhatott valami bizonyosat, — azokat a dolgokat mind mesés és vénasszonyos hazugságoknak kell tartanunk, miket egyetlen megbízható szerző sem igazol.“ De hogy el ne térjen a tárgytól ő, kinek most — mint mondja — az egész földet be kell járnia, átmegy tulajdonképeni földatára.

Mikor a spanyolok ezelőtt mintegy harmincz évvel nyugaton, a portugálok pedig keleten új és ismeretlen földeket kezdtek keresgélni, hogy egyik a másikat ne zavarja, VI. Sándor pápa a földet két részre osztotta fel, olykép, hogy a Hesperidák-szigeteitől, vagyis a Verdefoki-szigetektől 360 mfdel ¹⁾ nyugatra az éjszaki sarktól a déli sarkig terjedő vonal legyen a határ. A mit ettől keleten fölfedeznek, legyen a portugáloké; a nyugaton levők pedig a spanyoloké. Így történt, hogy a keleten délfelé evező portugálok igen terjedelmes szárazföldet, igen nagy szigeteket, megmérhetetlen aranyat és tömérdek gyöngyöt, most legutóbb pedig egy Tenostica nevű várost fedeztek föl, mely egy tóban a velenceiek módjára épült. A portugálok azonkívül túlléptek az egyenlítőn s a Baktérítőn; és fölfedeztek számos igen nagy szigetet, fölfedezték a Nilus forrásait s a barlanglakókat, azután az Arab- s a Perzsa-öböl előtt elhajózva, eljutottak az Indiai-öbölbe, a Ganges partjáig, a hol most a nagyke-

¹⁾ Ez az ú. n. leuca, vagyis gall mfd, mely 1500 lépést foglal magában. A tordesillasi szerződés (1494. jun. 7.) voltaképp 370 leguast említ. $16\frac{2}{3}$ leguas = 1°. V. ö. *Peschel*, *Gesch. der Erdkunde*, 391—4.

reskedésű kalikuti királyság fekszik. Onnan a most Zamatarának nevezett Taprobanát keresték föl. Ott, ugymond szerzőnk, a hová Ptolemaeus, Plinius és más földleírók helyezték Taprobanét, nincs most olyan sziget, a mit egynek lehetne venni azzal. Innen az Aranyos-Chersonesusba mentek, a hol most Malaccha nevű igen híres város áll, a kelet legnagyobb kikötője. Eljutottak azután egy nagy öbölhez, mely mellett a sinaiaknak a mi németjeinkhez hasonló fehér arcú s elég művelt népe lakik. Azt hiszik, hogy az ázsiai serek és sc. thák egészen odáig terjeszkednek.

Homályos hírek szállongtak arról, hogy keleten a portugálok idáig hatolván előre, már spanyol területet érintettek, mert Malaccha s a nagy öböl „a mi határainkhoz tartozik.“ Azonban ezt inkább csak mondták, mint hitték. Most négy éve a portugál *Magellán* Ferdinánd, ez a jeles férfiú, ki sok éven át, mint a portugál hajók parancsnoka, a Kelet összes vidékeit bejárta, megboszankodott királyára, mivel az ő iránta igen ridegnek mutatkozott; *Haro* Kristóf, M. Transylvanus apósának testvére, ki Lissabonból éppen azokkal a sinaiakkal, a keleten éveken át élénk kereskedést folytatott, mely nagy haszonnal járt, mivel a portugál király igazságtalanul bánt vele, szintén Spanyolországba vonúlt. Ez a két férfiú most bebizonyította a spanyol királynak, hogy nem elég világos, Malaccha a spanyolok vagy portugálok területéhez tartozik-e, mert a hosszúsági fokok dolgában nem olyan könnyű dolog eligazodni; másrészt pedig ösmeretes, hogy a nagy öböl s a sinai népe a spanyolok hajósterületéhez tartozik. Még bizonyosabb, hogy a Moluccok-szigeteit, melyeken mindenféle fűszer terem, a spanyolok nyugati területeiről is föl lehet keresni s hogy azokat a fűszereket könnyebben és kevesebb költséggel lehet hazaszállítani.

A hajós vállalatra az adott okot, hogy nyugatról a déli féltekén keletre evezzenek. A dolog nagyon bajosnak és hiábavalónak tűnt föl. Nem azért, mert csak kötve hitték, hogy a föld nyugatról keletfelé forog; hanem azért, mert haszontalannak látszott, hogy a böles természet, melyben mindenütt a legnagyobb tervszerűség mutatkozik, a keletet a nyugattól, részint tengerek, részint szárazföldek által úgy elválasztván, keletfelé szárazföldön vagy tengeren egyáltalán el lehet-e jutni? Mert nincs kikutatva még, hogy az a roppant terület, melyet szárazföldnek (terra firmának) neveznek, a nyugati

tengert elrekeszti-e a keletitől; tudjuk, hogy az a föld éjszokról dél felé tart, de nem tudjuk, hogy innen nyugatra kanyarodik-e. Ujabbban két területet találtak éjszakon; az egyiket a halaknak egy új fajáról *Baccalarok* földének nevezik,¹⁾ a másikat pedig *terra floridának*. Ha ezek ehhez a szárazföldhöz tartoznak, akkor semmiképen sem lehet nyugatról keletfelé menni, hacsak nincs ezen a szárazföldön keresztül valami szoros. Ilyet pedig idáig a legszorgalmasabb kutatások után sem találtak.²⁾ A portugálok keleti határain való előhaladást bizonytalannak és igen veszélyesnek vélték.

A császár s környezete tehát úgy találta, hogy a milyen nagy remények fűződnek ehhez a dologhoz, épen olyan nagy feladattal jár a valósítása. Magellan azonban késznek nyilatkozott az utazásra, (Haro) Kristóf pedig a költségek viselésére s a hajók felszerelésére, ha a császár nevében és pártfogása mellett szállhatnak hajóra. S mikor ehhez makacsul ragaszkodtak, maga a császár szereltetett föl öt hajót s ezeket Magellan parancsnokságára bízta. A nyert parancs szerint a szárazföld partjainak mentén dél felé kellett hajózniok, míg vagy a végére nem érnek annak a földnek, vagy valami szorost nem találnak rajta, melyen át a fűszeres Moluccokra juthatnak el.

Igy kelt útra Magellan öt hajóval 1519. aug. 10.³⁾

Ettől kezdve azután elbeszéli Magelhaens és Serrano (El-Cano Sebestyén) rendkívül nevezetes útját, körülbelül azokkal a részletekkel, a miket a földnek első körülhajózásáról még manap is tartalmaznak az utazások történetei. Mert ha legösmeretesebbnek s legfontosabbnak⁴⁾ tartják is manap *Pigafetta* Antal tudósítását⁵⁾ s ha becses tulajdonítanak a flotta egyik genuai hajókalauza elbeszélésének

¹⁾ *Bacalhaos*, vagyis a Tökehalak szigetei név alatt a Lorenzo-öböl szigeteit nevezték. Floridát 1513. márcz. 27. fedezte föl Juan Ponce de Leon.

²⁾ *Wieser* (id. h. 53—54. l.) megjegyzi, hogy M. Transylvanus ezen leírása feltűnően megegyez *Leonardi da Vincinek* az éjszakamerikai területekre vonatkozó térképével, mely 1514—5. készülhetett (Mellékli III. sz. a.) ³⁾ T. i. Sevil-lárból, a Guadalquiviren lefelé; mert az annak torkolatánál levő San Lucar de Barramedából voltaképen csak 1519. szept. 20. evezett ki a nyílt tengerre. ⁴⁾ *Vivien de St. Martin*, Histoire de la géographie. (Páris, 1873), 370. l. ⁵⁾ Három francia s egy olasz kézírata ösmeretes. Ez utóbbit 1800-ban *Armoredi* adta ki Milanoban (Primo viaggio intorno al globos) francziául Párisban 1801-ben (Premier voyage autour du monde, par le chevalier Pigafetta).

is, ¹⁾ annyi tény, hogy azok az értesítések csaknem korunkig csupán kéziratokban terjedtek el; ellenben M. Transylvanus füzete megjelenése után azonnal, új meg új kiadásokat ért ²⁾ és *Schöner János* abban a levelében, melyet 1523. végén *Streitberg* bambergi kanonokhoz intézett, ³⁾ nyíltan bevallja, hogy a Magelhaens útjára vonatkozó adatokat globusán M. Transylvanus füzete és egy német tudósítás nyomán dolgozta föl. ⁴⁾ Ez pedig annyival fontosabb reánk nézve, mert Schöneré az első térkép, melyen magyarországi tudós, *Honter János*, már 1534-ben megjelent könyvében bemutatta Amerikát a magyar közönségnek. Csak az a baj, hogy Honter Schönernek nem az ezen levélben említett, hanem még 1515. készült térképét használta. ⁵⁾ Ezt aligha tette tudatlanságból; hanem inkább csak azért, mert az 1515. évi elavult térkép dűczait olcsóbban sze-

¹⁾ Ez csak 1830-ban Lissabonban jelent meg a *Collecção de Noticias para a historia geografica das nações ultramarinas* című gyűjtemény IV. kötetében. ²⁾ *De Moluccis insulis itemque aliis pluris mirandis, quae novissima Castellorum navigatio Sereniss. Imperatoris Caroli V. auspicio suscepta nuper invenit: Maximiliani Transylvani ad Reverendiss. Cardinalem Saltzburgensem epistola lecta perquam jucunda. Coloniae, in aedibus Eucharii Cervicorni. Anno virgineae partus 1523. mense Januario.* *Wieser* szerint (Magelhães-Strasse, 108.) ez az editio princeps. Egy példánya a bécsi cs. udv. könyvtáré. Második kiadása Rómában, Minitius Calvus műhelyében 1523 novemberében s a harmadik ugyanott 1524. februárjában jelent meg. *Brunet* (Manuel du libraire et de l'amateur des livres, III. 1549.) a római tartja editio princepsnek s a kölnt másodiknak (u. o. 1550. l.) Bázeli kiadását, mely *Grynaeus* gyűjteményes munkájában 1537. s 1555. jelent meg, említi *Simler*, *Epitome Biblioth. Gesneri*, 497. l. és *Czvitinger*, *Specimen Hungariae literatae*, 387. A biblioteca Marciana 1881-ben a velencei földrajzi kiállításon a római második (1524. évi) kiadást mutatta be. Első olasz fordítása 1534-ben, majd (év nélkül) 1536-ban Velenczében Pigafetta tudósításával együtt jelent meg (Il viaggio fatto dagli Spagnuoli atorno al mondo); s *Ramusius*nál (*Navigazioni et Viaggi*) 1550. óta többször. Spanyolul, a madridi történeti akadémia kézíratai közül, csak Navarrete nyomatta ki, id. h. IV. 249. Latin szövegét egyes gyűjteményes munkák gyakran közölték. Így *Grynaeus* (l. fenn) és *Joannes Boemus* könyveiben (*Omnium gentium mores, leges et ritus*; Antwerpen 1542.) — ³⁾ Közli *Wieser*, id. h. 118—122. ⁴⁾ Schönernek épen ez a 3. térképe vészett el, míg a többi hármat ismerjük. De az 1533-i térkép alkalmasint csak második kiadása az 1523. évinek. ⁵⁾ *Rudimentorum Cosmographiae libri duo*. Krakó, 1534. Egyetlen ismert példánya a berlini udv. könyvtárban, honnan én is használtam. A térkép a P. Apianusféle *Typus orbis universalis* 1520. évi kiadásából van kölcsönözve.

rezhette meg: magyarországi könyvíró akkor sem igen volt abban a helyzetben, hogy mindig új és eredeti illusztrációkkal lássa el a könyvét. 1546. évi térképén azonban ¹⁾ már akadálytalanul követ-hetjük a M. Transylvanus által leírt irányt.

Mercator, kinek atlasait 1538. óta szélkében használták hazánkban is, M. Transylvanust Magelhaens útjának legjelesebb ösmertetői, Levin Apollon, Petrus Martyr és Maffei mellett említi: ²⁾ *Székelly* István pedig, az első magyar világrónika írója (1559), ki röviden ír Amerika fölfedezéséről, bővebben csak azért emlékezik meg Magelhaens útjáról, mert egy földijének könyvéből értesült róla. „Magelhaens — írja 1518-ról ³⁾ — új föld keresni indult Portugalliából és nagy sok nap után juta Indiába, a Calechutit nevű országba. Onnat indula a moluckákhoz, de míg oda juta, addig elvesze hab miatt egy szigetbe. De mindezáltal a több hispanosok elmenének a moluckákhoz, kik nagy messze Indiának túlján lakoznak be a nagy tengerbe, kik emez öt szigetekbe lakoznak: Tarantéba, Mathilba, Theodoriba, Mareba és Matienba.“ Azután felsorolja a szigeteken található „drága szerszámoknak nemeit,“ — úgy, a hogy Maximilianus Transylvanusnál találta.

Transylvanus nevét ez a rövid fűzet tette ösmertetéssé. Azután sokáig hallgat róla a krónika. Egy negyed század múlva találkozunk vele ismét, midőn 1548-ban a Spanyolországból Németalföldre vonuló Fülöp herceg tiszteletére Kölnben rendezett fényes ünnepeken ő is ott volt V. Károly s az ifjú herceg kíséretében; s ott volt Antwerpenben is, midőn V. Károly és Fülöp olyan nagy fénynyel vonult be oda. Személyesen ösmerte De Vriendt Ferenczet (1520—1570.), ki arra az alkalomra a diadalkaput festette; Vriendt Jánost, ki verseket írogatott; s Kornéliust, ki az antwerpeni városházát építette. Ezt a kitűnő családot ő maga is versekben magasztalta. Jelen volt 1551-ben akkor is, mikor a harmadfél esztendővel azelőtt szabadságaitól megfosztott Konstanz városát ismét látogatásával vigasztalta meg a császár.

Ekkor már elmúlt 60 éves; de nem vesztette el lelkének fia-

¹⁾ *Honter*, Rudimenta. Tiguri, 1552. a 3. A budapesti egyet. könyvtaré.

²⁾ Atlas sive cosmographicae meditationes. (1609. évi francia kiadás), 712. l.

³⁾ *Chronica* ez vilagnac yeles dolgairól (Krakó, 1559.), 226—7. levél.

talságát. A próza-íróból költő lett. Csak két verse maradt ugyan reánk, két latin distichon; de ezekből is következtethetünk a vénülő udvari ember jellemére. Nem érdeklik többé a nagy események, melyekről egykoron ő adott hírt a világnak. Érdeklí az irodalom s halhatatlannak tartja a költőt, ha magának nem mer is jósolni ilyen halhatatlanságot. A leányokkal szemben a gondos atya szerepét veszi föl s bölcsen óvja őket a szerelem könnyelműségeitől. Jellemzi a kort, az író s az akkori városi életet az a frivolság, melylyel a szerelemről szól. Verse ebben a részben valóságos adalék s nem utolsó bizonyosság a kor erkölcstelensége mellett. Az a ledérség ez, a melynek — a renaissance századában — oly nagy kedve telik a művészetben; ugyanaz, a mely nem tudja velünk éreztetni a tiszta művésziest, a mikor Makart vásznán lefestve látjuk V. Károlynak Antwerpenbe való bevonulását.

A hogy a képen valóságos modern mythologiai jelenet kápráztatja szemeinket, úgy eleveníti meg előttünk Transylvanus is az Olympust, mikor a konstanzi leányokhoz ír. Izlése fejletlen, verselése azonban gyakorlatra mutat. ¹⁾

Fennmaradt két versét, hogy könnyebben megismerhessük a költőt és a kort, gyarló fordításomban közlöm:

I.

A konstanzi lányokhoz a császári konvent alkalmából.

Lánysreg, a mely kérkedel és büszkélkedel avval,
 Hogy mindenki eped a te szerelmed után, —
 Városotokba, leányok, imént deli úrficsapat jött
 S mindenikötöknek vágya a csók, ölelés.
 Csók, ölelés. De midőn azután megnőttök erősen
 S többé el se lehet rejteni titkotokat:
 Akkor elillan a gömbölyűség okozója, a hűtlen,
 S özvegyi ágyában sír valamennyi leány,
 Memphisi ifjúnő ²⁾ csörgője után eped ő csak
 S *Lucina* istennőt ³⁾ kéri segélyre nagyon.

¹⁾ Delitiae c. Poetarum Belgicorum, huius superiorisque aevi illustrium. Quarta pars. Collectore Ranutio Ghero. (Frankfurt, 1614. — 16. r., 578 lap. A bécsi udv. könyvtár példánya. — Transylvanusnak 2 versét közli a 440–453. lapon) A kötetben kivüle még 25 poéta van képviselve.

²⁾ Isis. — ³⁾ Juno. Mindketten a szülés segítői.

Hát sose félj ettől, ha okos vagy, cyprusi népség ¹⁾;
 Mert így jár a leány, ha idegent szeretett.
 Hogy költői hazugságnak ne hihesd a beszédem.
 Óseidet szintén példa gyanánt veheted.
 Óvatosan jó volna okólni a régi meséken,
 Mert okos, a kit a más nagy baja jóra tanít;
 És remegésre csak úgy tanítod meg a bátor oroszlánt,
 Hogyha előtte vered a nyomorúlt ebeket.
 Messze kerüld a veszélyt, ha nem ismered. Oh, hisz' a lány nem
 Tudja, a kérője — ha idegen — ki lehet.
 Szép *Jason*t befogadta magához *Hypsipylé* ²⁾; ám
 Elsorvadt szomorún, mert a szerelme kihűlt.
 És idegenbe hagyá a barátnéját ³⁾ *Theseus*; de
 Épen a hűtlenség szebb napokat hoz rá. ⁴⁾
*Aison*nak fia ⁵⁾ is megcsalta a phásisi lányt ⁶⁾, kit
 Anyja tanított, mint győzzön a férfiakon.
 Hej, hogy sírt, zokogott, mikor elvált tőle ⁷⁾ *Ulysses*
 S hány istennőnek adta elő panaszát.
Sappho, a ki *Phaon*ja szerelmi tűzében szinte elégett,
 A leükádi vizek mélyibe dobta magát.
 — Ámde minek szólnék egyesekről? — Nincs egy ezer közt,
 Kit csélicsap jövevény törbe nem ejt mihamar.
 Vagy tán azt hiszed, a szerető hívebb mainapság,
 Mert hisz' az erkölcsben változik a nagy idő?
 A könnyelműek ennyi bolondságába ne bízunk,
 Mert sohasem biztos a jövevény-szerelem.
 Harmadfél esztendeje sincs, hogy *Köln* illetén nagy
 Ünneppel fogadott több fejedelmi személyt. ⁸⁾
 Akkor a császár és *Fülöp*, édes gyermeke, járt ott
 S a diadalmas atya benne lelé örömét;
 És ott voltak a német urak valamennyien; ottan
 Voltak a szép daliák s rajtuk a szem megakadt.
 Mennyi csalódott lányra akadtam! Mennyire, a ki
 Súlyos bánattal mondta el a panaszát!
 És a szerelmesek annyi baján könyörülve, leányok,
 Intelek és óvlok lantomon én titeket!
 Mert hisz' a költőnek természete már a szelídség;
 Szíve nemes, gyöngéd, ártani nem tud; azért
 Gyöngye leányoknak mindig használni szeretne,

¹⁾ A cyprusi Vénusnak alávetett nép. (Turba subdita Cypri) — ²⁾ *Thoa*s lemnoszi király leánya, kivel Jason az Argonauták útjában ismerkedett meg. Fiuk *Euneos*. — ³⁾ *Ariadnét*. — ⁴⁾ *Dyonisos* isten kedvese lett. — ⁵⁾ *Jason*, *Aison* jolkosi király fia. — ⁶⁾ *Medeát*. — ⁷⁾ *Kalypso* neve kimaradt. — ⁸⁾ 1548.

Hogyha a férfi után száll tova a sohajuk . . .
 Megtanit, *Aon*nak fiait hogyan ismeritek meg
 S a szerelemben mint lesz hü a férfisereg.
 Hajtsatok, oh ti, tüzes lánykák, okainkra, hogy ekként
 Rajtatok Amor olyan nagy diadalt ne vegyen.
 Szőke hajúaktól ne vakúljatok el, noha tetszik
 És elbájol a szép, szőke hajú fiatal.
 Szőke hajú volt *Páris*, azért tetszett *Helenának*
 És odahagyta honát, — számkivetésbe futott.
 El ne ragadjanak úri arany aranynyaklánczok; avagy ha
 Drága selyemruha van a bejövő csapaton.
*Aeneas*nak a büszke ruházata phryg divatú volt
 És ragyogó jaspis díszesítette kezét.
 Láttá *Didó*; és látta a bronzkardot derekán: és
 A szerelem mindjárt lopva bevette szívét.
 Csillagnál ragyogóbb fénytől se vakúljatok el; csak
 A szemetektől gyúl lángra igaz szerelem.
Pyramus, a mint látta, szerette a *Thisbe* személyét
 És ez okozta dühét s hogy meg is ölte magát¹⁾
 Phryg *Anchises* után epedett *Vénus*, kinek oly szép.
 Oly gyönyörűen szép, isteni termete volt.
 S bárha fehér a férfi bőre, miként elefántcsont,
 Asszony, a tisztafehér férfiakat ne szeresd!
Salmacus arcát nézve, keserves cyprusid íze,
 Mert úgy fényle egész teste, akárcsak a hó.
 Áradozó szavak és bókok se' valók figyelemre;
 Czifra beszéd sokszor győzte le már a leányt.
 Istennőkre veté szemeit formátlan *Ulysses*
 És csevegő ajkkal győzte le mindegyiket.
 Mézként csörgedező versek se ragadjanak el; hisz'
 Olykor a csacska beszéd gyermeke a szerelem.
Orpheus a pokol árnyait is megigézte dalával
 S lábaihoz gyűjté a fenevad-sereget.
 Mért is büvöli úgy el a bók a gyöngé leányt? Mert
 Édes szókkal kell csalni az édeseket . . .
 Intlek, a csalfa levél se csavarja el a fejedet; sőt
 — Hogyha okos vagy — még kézbe se vedd sorait.
 Hogy' megcsalja *Cydippe* szívét a levél, mi' elolvas
 Szűzi *Diánának* temploma szent fala közt!
 Régi nagy ősök híre se csaljon benneteket meg
 És a családfának hosszu, nagy ágazata.

1) Szüleik ellenségeskedése miatt a szerelmesek csak éjjel találkozhattak. Egyszer oroszlán tört rájuk; Pyramus azt hitte, szétszaggatta *Thisbét*, — s öngyilkos lett. —

Lám, *Jupitert* is azért szereték meg a lányok azonnal,
 Mert az egész földön leghiresebb vala ő.
 Balga törekvés az, hogy a férj gazdag legyen. Oh, sok
 Lányka csalódott e vágya miatt keserűn!
Scylla lelopta az apja bibor süvegét, hogy ez által
 Jó, kitűnő férjet szerzeni módja legyen.
 Ámde a vállalatát szomorú jutalom koszoruzta
 S a levegőt a halál gyászmadara szeli át . . .
 Oh, ne epedjete a *Vénus* kéjes gyönyörére
 És a vak istennek csúf örömére! . . . Mivel
 A mit kértek, akartok: a kék órája rövid csak.
 Füstbe megy óhajatok és keserű lesz a méz.
 Úgy hiszem, a mi először jólesik a szerelemben,
 Mentülelőbb keserű lesz a gyönyör, a meg kék.
 A ki epedve szeret, szomorúan fog lefeküdni
 És nem vágyakozik férjü csókja után.
 S még hozzá tehetem: ha a pajkos lány elesett, a
 Könnyűvérü lovag könnyeden elveti őt.
 . . . Ezt írtam ti-irántatok érzett nagy szeretettel;
 Többet mondani tilt *Vénus*, ez a hatalom.
 A mit mondtam, azért sok lány haragudhatik én-rám,
 Míg a csalódott lány tiszteli verseimet!

II.

**Vriendt Ker. Jánoshoz, a Vriendt-család „Bonis Avibus“
 jelmondatú czímeréről.**

Jelszavadat jól választotta meg, a ki megírta;
 Elmésen s ügyesen szól a te *symbolumod*;
 Szent igaz, a költő olyan épen, mint a madárka:
 Édesen énekel ez, édesen énekel az.
 Zöld a mező, szelid a táj, a hová szállni szeretnek;
 Költőt és madarat tolla emel egekig.
 Zöld erdőnek örül a madár, pázsitnak a költő;
 Tiszta patakforrást élvez ez, élvez amaz.
 Morzsa elég a madárnak, a költőnek meg az „egy tál“.
 Ez fészkébe' pihen, míg az a könyvei közt.
 Mindegyikök költ és ápolja szerelme szülőttét;
 Fölnevelik s azután már az övék a világ.
 Bár mindenben egyeznek, az egyben még se' hasonlók:
 Mert a madár meghal, míg a poéta soha!
 Hamvaiból csak a nap szentelt madarára ¹⁾ derül új

¹⁾ A Phönixre.

Élet; a dalnokkal ritka, hogy ez megesik.
Égi szerencse kísérjen, drága *Vriendtem*, a földön.
Óh, te nemes Phönix, égi szerencse veled!

Im, ez az a költő, kit jelesebb humanistáik közé számítanak a belgák s kit -- lakóhelyéről — brüsselinek mondanak.

Voltakép nem volt sem az övék, sem a miénk, hanem egyszerűen az V. Károly dynastiájáé. A császárral járt-kelt Németországban, Németalföldön, Spanyolországban; kozmopolita, mint a humanisták egyaránt. Nincs nyoma, hogy túlélte volna császáriját; de majdnem túlélte a humanismust, mely a nemzeti irodalmaknak adott helyet.

De hacsak gyermekségében s neve szerént volt is a miénk, ha a külföldön nem ragaszkodott is úgy hozzánk, mint (épen Belgiumban való udvari életében) Oláh Miklós, — történetünk s külön irodalomtörténetünk teljességéhez tartozik mégis, hogy közönnyel ne haladjunk el a neve mellett. S annyival kevésbbé, mert életének mégis volt némi hatása, kivált földrajzi ismereteink bővülésére.

MÁRKI SÁNDOR.

Szemelvények a talmudból.*)

— Első közlemény. —

A) Olvasmányok.**)

I. A halákából.

1. A büntető jogból.

(Misna *Bába Kamma* I. fejezet.)

1. §. A vagyon elleni kihágásnak 4 főfaja van és pedig: *a*) ha egy *ölkör* (vagy más házi állat) *jártában* kárt okoz (forrás: *Ötkönyv* II, 21, 28—32. 35. 36); *b*) ha egy nyitva hagyott *verem* miatt szerencsétlenség történt (u. o. 33. s 34. vers); *c*) ha valamely házi állat a más földén legel (miközben *fogai elöltünnnek*, u. o. 22, 4); *d*) ha a saját területén kitört *tűz* mást károsít meg (u. o. 5. vers). Az első és harmadik eset lényegileg különbözik egymástól (azért kellett őket külön fölemlíteni; t. i. az *a*) eset igen gyakori, a *c*) nem; az utóbbi élvezettel jár az állatra nézve, az előbbi nem). Épp így különbözik az első és harmadik eset egyfelől — mindkettő t. i. közvetlenül valamely élő lény által idéztetik elő — a negyedik esettől másfelől, mely nem közvetlenül élő lény által idéztetik elő. Végre különbözik az említett három eset egyfelől — mindháromban t. i. a károsítás mozgásból származik — a második esettől másfelől, mely nem mozgásból ered. Ellenben közös jellemző vonása mind a négynek, hogy egyfelől megkárosodással szoktak jární s másfelől kötelességed a

*) Bemutatott a szakosztály nov. 19-iki gyűlésén. — L. az *Erd. Műz.* IX. k. 311. s. k., 375 s k. lapjain a „Talmud“ cz. czikket.

***) A zárjelben foglaltak a szöveg értelmére nélkülözhetetlen magyarázatokat adják, melyeket az eredetinek itt utánozni meg sem kísérelt *utolérhetetlen rövtársége* tett szükségessége.

károsítást óvó intézkedések által meggátolni. Ha a károsítás megtörtént, úgy annak okozója a kárt földjének javából tartozik megteríteni.

2. §. A mely esetben kötelességem a károsítást meggátolni, ott a megtörtént kárt én okoztam (még ha tényleg nem is voltam oka). Ha csak részben okoztam a kárt, mégis tartozom azt megteríteni, mintha én egyedül okoztam volna az egész kárt stb.

(U. o. VIII. fejezet)

1. §. Ha valaki embertársán testi sértést követ el, ötféle kártérítéssel tartozik, és pedig: a testén ejtett kár, a fájdalom, a gyógykezelés, a keresetmulasztás és a szégyen fejében. *a)* Hogyan képzeljük a *kárt*? Ha pl. megvakította valakinek szemét, vagy levágta kezét, vagy összezúzta lábát, úgy tekintjük a megcsonkultat, mintha vásáron eladandó rabszolga volt volna, a kin azért becslést eszközünk, hogy mennyit ért volna (szolgai minőségben) azelőtt s mennyit érne most (megcsonkulása után; s a különbséget fizeti a bűnös). *b)* *A fájdalom.* Ha pl. nyárssal vagy tüzes szeggel sebesítette meg — még ha körmén történt is a sebesülés, a hol pedig nem támad e miatt daganat —, úgy becslést eszközünk az iránt, vajjon milyen áron engedett volna valamely a sebesülthez (véralkatra) hasonló ember magán ugyan ilyen sebet ejteni (s ez összeget fizeti a bűnös e czímen). *c)* *A gyógykezelés.* Ha megsebesítette, úgy tartozik őt gyógykezeltetni. Ha gennyes kelések támadnak testén, még pedig a sebesülés következtében, úgy azokat is köteles a bűnös gyógykezeltetni; ellenkező esetben nem. Ha a seb begyógyult s ismét felfakadt, úgy bárha ez többször ismétlődik, mindannyiszor köteles őt gyógykezeltetni; de ha már egyszer tökéletesen begyógyult volt, úgy többé nem tartozik őt kezeltetni. *d)* *A keresetmulasztás.* Úgy tekintjük a sebesültet, mintha pl. dinnyecsősz volt volna (betegsége ideje alatt s ehhez képest — mert egyébre úgy se lett volna használható — díjazza őt a bűnös), miután a testén esett csonkulásért már kapott kártérítést. *e)* *A szégyen.* Itt minden a megszégyenített s a megszégyenítő egyénisége után igazodik (a gyalázat annál nagyobb, mennél alantasabb egyéntől ered s mennél kiválóbb ember a sértett fél) stb.

5. §. A ki atyját vagy anyját bántalmazza úgy, hogy nyoma

megmarad testükön . . . , az egyik czímen sem tartozik kárpótlással, mert amúgyis halállal bűnhődik.

7. §. Bár a bántalmazó a kártérítést már megfizette a bántalmazottnak, a sérelem még sincs előbb megbocsátva neki, míg bocsánatot nem kér. De a sértett fél is bocsásson meg a sértőnek, mert különben a „kegyetlen“ nevet érdemli stb.

(Misna *Szanhedrin* I. fejezet.)

1. §. Hármás bírói tanács elé a következő természetű ügyek tartoznak: pénzkölcsönzési pörök, erőszakos eltulajdonítás s testi bántalmazás körül folyó ügyek, teljes és fél-, dupla és négy- vagy ötszörös kártérítési pörök, továbbá hajadonnak erőszakos vagy annak beleegyezésével történt elcsábítása s a nőnek férje részéről való rossz hírbe hozása miatt megindított pörök. Így rabbi *Méir*. A bölcsek (azaz a többség) ellenben azt állítják, hogy az utolsó eset huszonhármás tanács elé kerül, mert esetleg főbenjáró ügy is támadhat belőle.

2. §. A botbüntetés is hármás tanács által rendelhető el; rabbi *Izmael* nevében azt mondják, hogy ehhez is huszonhármás tanács szükségeltetik. Hármás tanács elé tartozik továbbá a hó és év megállapítása (hogy szökő legyen-e vagy sem). Így rabbi *Méir*. R. *Simon*, Gamaliel fia ellenben azt mondja, hogy a hármás tanács elkezdi a tárgyalást (s ha a többség a szökő év elrendelését óhajtja), egy öttagú tanács folytatja a diskussziót (s ha a többség itt is ugyanolyan nézetben van), egy héttagú tanács mondja ki a végzést (ha t. i. a szökő évet elrendelni óhajtók itt is többségben vannak). Ha mégis csak háromtagú tanács mondta ki, hogy szökő-év legyen, úgy végzése érvényes.

(A 3. §. különféle ügyeket sorol fel, melyek 3, 5 vagy 9 tagú bíróság elé tartoznak.)

4. §. Főbenjáró ügyek 23 tagú bíróság elé tartoznak. (Ez nem csak emberekre, de — bizonyos esetben — állatokra is vonatkozik).

5. §. Egy egész törzset (bálványimádás miatt), hamis prófétát és főpapot csak 71 tagú bíróság ítélhet el. Ugyanezen tanács elé tartozik továbbá: mindennemű ú. n. „önkényes“ (azaz nem a 7 kanaáni nemzet és Amálek ellen irányuló) háború indításának elhatározása, Jeruzsálem városa és a templom csarnokai megnagyobbí-

tásának kérdése, az egyes törzseknek engedélyezendő külön szinédriumok (felsőbb bíróságok) ügye és valamely bálványimádó város (a szentírás alapján köteles) elpusztításának kérdése. A határon fekvő ily várost vagy hármat illet egyszerre nem szabad elpusztítani, legfőlebb egyet vagy kettőt.

(U. o. III. fejezet.)

6. §. A tanúk vallatása a következőkép megy végbe: Bevezetik őket egy terembe s rájuk ijesztenek (azt mondják nekik, hogy a hamis tanút még a felbérlője is gonosztevőnek tekinti), azután mindenkit kiküldenek a teremből s csak a legtekintélyesebb tanút tartják vissza, kit így szólítanak meg: „Mondd, hogyan tudod, hogy ez tartozik amannak?” Ha a tanú erre így felel: „Ő maga (az alperes) mondta nekem, hogy tartozik (a felperesnek)“, vagy pedig így szól: „N. N. mondta nekem, hogy ő (az alperes) tartozik (a felperesnek)“, úgy a vallomás nem érvényes. Csakis akkor érvényes, ha a tanú azt mondja: „Előttünk (mint tanúk előtt) bevallotta ez, hogy tartozik amannak 200 pénzzel.“ Azután bevezetik a második tanút s hasonlókép vallatják. Ha vallomásuk megegyező, akkor a bírák tárgyalás alá veszik az ügyet. — Három tanú ellenmondásos vallomása közül mindig kettőnek megegyező vallomása döntő. Ha két azonos számú tanúcsoport ellentétes vallomása áll egymással szemközt s ekkor egy későbbi tanú azt mondja: „nem tudom“, meg kell a bírák számát szaporítani. (Mivel a közömbös tanú figyelembe nem vétetvén, a többi két ellentétesen valló tanú vagy tanúcsoport vallomása nem döntheti el az ügyet).

7. §. Ha a tárgyalás be van fejezve, bevezetik a peres feleket s a legtekintélyesebb bíró így szól: „Te N. N. fel vagy mentve, te N. N. el vagy ítélve“. — Ha pedig egyik bíró kimegy s azt mondja (az elítéltnak): „Én felmentőleg szavaztam, de társaim leszavaztak“, — úgy neki szól a szentírás szava (*Ötkönyv* III, 19,16): „Ne terjessz rágalmakat néped között!“ Továbbá ez (*Példabeszédek könyve* 11, 13): „Rágalmazó az, ki elárulja a titkot“.

(U. o. IV. fejezet.)

1. §. Úgy polgári mint (főbenjáró) bűnügyekben szükséges a tanúk beható vallatása, mint írva van (*Ötkönyv* III, 24, 22): „Egy

jogotok legyen...“ De különböznek a következőkben: Polgári ügyek 3, bűnügyek 23 tagú bíróság elé tartoznak; amazoknál a tárgyalás megkezdhető akár kedvező, akár kedvezőtlen kijelentéssel (pl. azt mondják a vádlottnak: „Ha nem vagy bűnös, úgy ne félj“, vagy fordítva), emezeknél csakis kedvező, de sohasem kedvezőtlen kijelentéssel; amott *egyetlen* szavazat dönt úgy felmentő, mint elmarasztaló ítélet hozatalánál, emitt egy szavazattöbbséggel csak felmentő ítélet hozható, elmarasztalóhoz legalább kettő szükséges; ott az ítélet fölülvizsgálható (ha a bíróság tévedett), akár ha a vádlott most felmentendő, akár ha elítélendő lenne, itt ellenben csak a felmentés, de nem az elmarasztalás czélzatával újítható meg a pör; ott bárki (a bírakon kívül jelenvaló tudósok is) hozhat fel jogi tételeket akár vádlott javára, akár hátrányára, itt ellenben csakis javára s sohasem hátrányára; ott a bíró módosíthatja véleményét, akár ha előbb kedvezőtlen volt az s most kedvező a vádlottra, akár fordítva, itt ellenben csakis akkor, ha előbb kedvezőtlen volt s most kedvező a vádlottra véleménye, de fordítva sohasem; továbbá polgári ügyek tárgyalhatók nappal s eldönthetők éjjel is, de bűnügyek nappal tárgyalandók s nappal döntendők el; előbbiekben még a tárgyalás napján hozható akár felmentő, akár elmarasztaló ítélet, utóbbiakban asnap csakis felmentő, míg ellenben elmarasztaló ítélet csakis másnap hozható. Ugyanezért a szombatot vagy ünnepnapot megelőző napon főbenjáró ügyek nem tárgyalhatók.

5. §. A tanúk vallatása főbenjáró ügyekben következőkép történik: Bevezetik őket egy terembe s így szólnak hozzájuk: „Talán csak gondolomra vagy hallomás után — úgy, hogy egyik tanú hallotta a másiktól vagy valami hitelt érdemlő embertől — vallottatok; vagy nem tudjátok, hogy ezután beható vizsgálatnak fogunk benneteket alávetni? Tudjátok meg, hogy főbenjáró ügyek különböznek ám polgári ügyektől! Utóbbiaknál az ember megtéríti az ártatlanul elítéltnek pénzét s búne meg van bocsátva, de főbenjáró ügyben az elítéltnek s minden ivadékanak, mely tőle eredhetett volna, vére terheli azt, ki halálát okozta, egészen a világ végeig (itt hitvatkozás történik *Ötkönyv* I. 4, 10-re). Eleve csak egyetlen ember teremtetett, miből kitűnik, hogy a ki egy embert elveszít, úgy tekintetik, mintha egy egész világot veszített volna el s viszont ha egy embert megment, úgy tekintetik, mintha egy egész világot men-

tett volna meg... Ne mondjátok (ha valóban tudtok a bűntényről): „Mi közünk nekünk az ügghöz s minek tegyük ki magunkat lelki aggodalmaknak?” — mert íme írva van (*Ötkönyv* III, 5, 1): „Ha tanúja volt (a bűnténynek), t. i. látta azt vagy egyébként tud róla, de nem jelenti fel, úgy bűnhődni fog érte”. Ne mondjátok továbbá: „Minek vegyük a felelősséget ez ember életeért magunkra?” — mert íme írva van (*Példabeszédek könyve* 11, 10): „Öröm az, ha elvesznek a gonoszok”.

(U. o. VI. fejezet.)

1. §. Ha halálos ítélet hozatott s elvezetik a bűnöst, hogy az ítélet végrehajtsák... , úgy valaki ott marad a törvényszék bejáratánál lengő kendővel kezében, más valaki pedig távolabb tőle, de úgy, hogy láthatja őt, lovon ül. Ha most valaki jó (az elsőhöz) s azt mondja, hogy felmentő okot tud idézni, úgy ez meglobogtatja kendőjét s amaz sietve vágat a vesztőhelyre s meggátolja az exekúciót. Sőt még ha maga a delinquens is akar felmentő okot maga mellett felhozni, vissza kell őt vezetni akár négyszer vagy ötször is, de csak úgy, ha valamelyes valószínűség van szavaiban. Ha csakugyan találnak felmentő okot, úgy szabadon bocsátják, ha nem, úgy ismét kivezetik a vesztőhelyre. Előtte pedig egy hírnök jár e szavakkal: „N. N. kivezettetik a vesztőhelyre, ez és ez a bűne, ez és ez tanúskodott el'ene: ha tud valaki felmentő okot, jöjjön s hozza fel!”

2. A polgári jogból.

a) Rabszolgakiváltás és tulajdonjog.

(*Gittin* fol. 37b).

Misna. Ha egy fogságba esett rabszolga kiváltatott (nem gazdája által) oly intenczióval, hogy rabszolga maradjon, úgy az marad; ha pedig úgy, hogy szabaddá legyen, megszűnik rabszolga lenni. Rabbi *Simon*, Gamaliel fia azt mondja, hogy minden esetre rabszolga marad.

Gemára. Mily esetről szól a misna? Ha a kiváltás megtörtént, mielőtt (első) gazdája letett a reményről, hogy rabszolgája megkerül (s ennelfogva reá való jogáról is), úgy még ha a kiváltás oly intenczióval történt is, hogy a rabszolga szabaddá legyen, miért ne marad-

jon mégis rabszolga? Tehát ama remény feladása *után* történt a kiváltás?! Akkor meg, még ha azon szándékkal váltattott is ki, hogy rabszolga maradjon, miért legyen az?

(Felelet:) *Abaj* azt mondja, hogy mindenkép oly esetről van szó, a midőn még volt remény, hogy megkerül; ha már most oly módon váltattott ki, hogy rabszolga maradjon, úgy szolgáljon tovább első gazdájának; ha pedig úgy váltattott ki, hogy szabaddá legyen, úgy sem előbbi, sem utóbbi gazdájának ne szolgáljon. Az utóbbinak ne, mert hiszen szabad embernek váltattott ki; az előbbinek ne, mert hátha vonakodott volna őt kiváltani. Rabbi *Simon*, Gamaliel fia szerint azonban minden esetre tovább is rabszolga marad, mert ő úgy véli, hogy valamint kötelességünk kiváltani (a fogságba esett) szabad embert, ép úgy kötelességünk kiváltani a rabszolgát is. (Nem kell tehát attól tartani, hogy első gazdája nem váltotta volna ki.)

Rába ellenben azt mondja, hogy mindenkép oly esetről van szó, a midőn már letett a reményről; ha már most rabszolgának szánva váltattott ki, úgy szolgáljon második úranak (a ki kiváltotta), ha pedig szabad embernek váltattott ki, úgy sem első, sem második úranak ne szolgáljon. A másodiknak ne, mert hiszen szabad embernek váltotta ki; de az elsőnek sem, mivel az már letett volt a reményről (hogy rabszolgája megkerül). Rabbi *Simon*, Gamaliel fia szerint azonban minden esetre tovább szolgáljon (első gazdájának), a mint *Hizkija* azt megokolta: Miért mondták, hogy minden esetre szolgáljon? Nehogy minden rabszolga önkényt juttassa magát ellenség kezébe, ilyformán akarva magát úra hatalma alól felszabadítani.

Ezzel szemben egy *borajtában* azt olvassuk, hogy Rabbi *Simon*, Gamaliel fia következőleg szólott: Valamint kötelességünk kiváltani a (fogságba esett) szabad embert, úgy a rabszolgát is. — Már most *Abaj* magyarázata, mely szerint a misna oly esetről szól, a midőn a gazda még nem tett le a reményről, nem ellenkezik a borajtában mondottakkal; ellenben *Rába* értelmezése, mely szerint oly esetről szól a misna, hogy a tulajdonos már letett a reményről, nem fedezi a borajta állítását, mert ez esetben rabbi *Simon* véleménye csak *Hizkija* megokolásával érthető?!

Erre *Rába* így felel meg: Rabbi *Simon*, Gamaliel fia nem értette világosan az ellenkező véleményen levő tudósokat s így szólott hozzájuk: Ha ti arról az esetről beszéltek, a midőn az (első)

gazda letett a reményről, úgy én felhozom azt az elvet, mely szerint valamint kötelességünk kiváltani a szabad embert, úgy a rabszolgát is; ha pedig az ellenkező esetről szóltok, úgy itt van *Hizkija* mondása (l. fent).

(Kérdés:) *Rába* magyarázata szerint, hogy a misna oly esetről szól, midőn az első gazda már letett a reményről és ha a rabszolga kiváltatik, második úrának kénytelen szolgálni, — e második gazda kitől szerezte meg a tulajdonjogot a rabszolgára? (Felelet:) Az ellenségtől, mely őt elfogta volt. (Kérdés:) De maga az ellenség hogyan szerzett magának ilyen jogot? (Felelet:) Ő jogot szerzett tényleg a rabszolga keze munkájára az által, hogy gazdája letett minden reményről, hogy megkerül; a kiváltó pedig épen a váltságdíjjal szerzi meg a tulajdonjogot az ellenségtől) stb. stb.

b) Őrizetbe adott tárgyokról.

(*Bába meczia* fol. 33b)

Misna. Ha valaki valamely házi állatot vagy élettelen tárgyat bizott társának őrizetére és ellopták őket vagy pedig elvesztek: ha az őrző megtéríti a kárt, de nem akar megesküdni (hogy nem ő maga sikkasztotta el a kérdéses tárgyat), — pedig azt mondták, hogy ha az ingyen őrző esküt tett le, úgy fel van mentve a kártérítés alól, — úgy ha utóbb megkerül a tolvaj (és a kérdéses jószág még birtokában van), ennek dupla értékét tartozik fizetni; ha ellenben levágta (a barmot) vagy eladta, négy-, illetőleg ötszörös értékét köteles megfizetni (l. az idevonatkozó törvényt *Ötkönyv* II. 21, 37). Kinek fizet? Annak, kire a jószág bizatott (mivel ez már a tulajdonost kielégítvén, mindennemű kárpótlásra egyedül tarthat igényt). Ha pedig (az őrző) leteszi az esküt, de fizetni nem akar, úgy ha a tolvaj megkerült, duplán fizet; ha ellenben levágta vagy eladta, négy-, illetőleg ötszörösét fizeti. De kinek fizet? A jószág tulajdonosának.

Gemára. Minek hoz fel a misna kettős példát, barmot és élettelen tárgyat? (Felelet:) Mindkettő szükséges, mert ha csakis barmot hozna fel példakép, azt mondhatnánk, hogy szívesen átengedi (a tulajdonos az őrzőnek) az esetleges kétszeres kárpótlást, mivel a barommal sok fáradság jár, pl. a be- és kivezetéssel; ellenben élet-

telen tárggyal nem járván nagy fáradság, azt hihetnénk, hogy ily esetben nem engedi át (a tulajdonos az őrzőnek) az eshető kétszerest. Ha pedig a misna csakis élettelen tárgyat hozna fel példakép, azt mondhatnánk, hogy szívesen átengedi az eshető kétszerest, mivel ez úgy sem tehet ki nagy összeget; ellenben a baromnál az esetben, ha a tolvaj levágta vagy eladta, négy-, illetőleg ötszörös kártérítés esvén, azt hihetnénk, hogy ezt nem engedi át. Ez okból szükséges mindkétnemű példa.

Megczáfolta azonban *Rámé*, Háma fia ez érvelést a következő módon: Hiszen elfogadott elv, hogy a mi nem jött még létre, azt el sem lehet adni! Sőt még rabbi *Méir* véleménye is, mely szerint lehet még létre nem jött dolgot is értékesíteni, csak oly esetekre vonatkozik, a minő pl. a fa gyümölcsénél áll elő, a mely kétségtelenül *fog* létrejönni; de a mi esetünket tekintve, ki mondhatja, hogy (az őrizetre bízott tárgyat) el fogják lopni? De feltéve, hogy ellopják, — hátha nem kerül meg a tolvaj?! De megengedve azt is, hogy megkerül, — hátha nem fizeti meg a lopott jószág értékét, hanem bevallván a lopást, a kártérítés alól felmentetik?!

Erre viszont megfelel *Rába*: Képzeljük a dolgot úgy, mintha azt mondta volna (a tulajdonos az őrzőnek az átadás alkalmával): Azon esetre, hogy ellopják és te hajlandó leszel nekem megfizetni, úgy e tehenemet már mostantól fogva tekintsd sajátodnak.

Ezt ismét rabbi *Zéra* czáfolta meg ily módon: Ha a dolog úgy áll (hogy t. i. magát az állatot már eleve az őrző tulajdonának kell tekinteni), akkor legyen az övé az állat gyapja és fajzatja is! Pedig egyebütt úgy adatott elő ez eset, hogy övének tekintendő ugyan az állat, de nem együttal gyapja és fajzatja is!

Ezért rabbi *Zéra* így oldja meg a kérdést: Képzeljük, hogy azt mondta (a tulajdonos az őrzőnek: Tied az állat, de) gyapja és fajzatja kivételével.

(Kérdés:) Mikép állíthatni határozottan, hogy az eshető kétszerest a tulajdonos átengedi, de nem a gyapjat és fajzatot? (Felelet:) A szokásból indulunk ki; úgyanis olyan hasznot, mely egyebűnben jó (mint pl. az esetleges dupla kártérítés), az ember átenged másnak, de olyan hasznot, mely magából a jószágból ered (mint a gyapjú és fajzat), nem.

Mások szerint *Rába* így felelt (*Rámé* ellenvetésére): Képzeljük,

hogy az mondta (a tulajdonos az őrzőnek az átadáskor): Ha ellopják és te hajlandó vagy megfizetni értékét, úgy közvetlenül a lopás előtt tekintsd a magadénak (ennélfogva a kétszeres már nem tekinthető még létre nem jött dolognak, melyet nem lehet értékesíteni.)

(Kérdés:) Miben különbözik (a két verzió *Rábában*)? (Felelet): A különbség ez: A második verzió szerint elesik rabbi Zéra kérdése (l. fentebb). Vagy ez: Ha a lopás perczében az állat a mezőn volt, úgy a második verzió szerint az őrző elesik a kétszerestől, mert tulajdonának az állat csak akkor tekintetik, a mikor házában van (A diskusszió még néhány lapon át tovább foly.)

c) Kölcsönzött tárgyakról.

(Ugyanott fol. 84a).

Misna. Ha valaki kölcsön vesz egy tehenet (pl. szántásra) és *egyidejűleg* annak gazdáját is felkéri segédkezésre vagy az utóbbit bérért fogadja meg, vagy pedig ha *előbb a gazdát* kéri fel vagy fogadja meg s csak utóbb veszi kölcsön a tehenet, úgy ha (e két eset bármelyikében) a tehen kimúlik, fel van mentve (a kölcsönvevő a kártérítés alól), mert így szól a szentírás (*Ötkönyv* II. 22, 14): „Ha gazdája vele van, úgy fizetésnek nincs helye.“ Ha ellenben *előbb a tehenet* vette kölcsön s csak utóbb kérte fel vagy fogadta meg gazdáját is, úgy ha a tehen kimúlt, köteles a kárt megtéríteni, mivel írva van (*u. o.* 15. v.): „Ha gazdája nincs vele, úgy fizetni tartozik.“

Gemára. Abból, a mit a misna első felének második részében olvasunk: „s csak *utóbb* veszi kölcsön a tehenet“, az következik hogy az első esetben használt „egyidejűleg“ kifejezés szó szerint értendő. Pedig hogyan lehetséges az, holott a tehen csakis a (házba való) vezetés által, gazdája ellenben már szóbeli megállapodás útján (bérelhető fel vagy kérhető kölcsön)?! — (Felelet:) Oly esetről van szó, a mikor a tehen a kölcsönvevő udvarán áll, úgy hogy nem kell azt előbb oda vezetni. Vagy pedig azt mondja (a kölcsönvevő a felbérlendőnek): A mi téged illet, ne egyezz bele személyed kölcsönadásába, míg tehened el nem vezetted hozzá.

Egy misnában azt olvassuk: Négyféle őriző van: az ingyen őrző, a kölcsönvevő, a fizetett őrző és a kibérelő. Az ingyen őrző minden esetben (azaz bármilyen történt a reá bízott tárggyal) kiváltja magát a fizetés alól eskü által; a kölcsönvevő minden esetben

fizetni tartozik; a fizetett őrző és a kibérelő megesküdhetik (a reá bízott állat) megsebesítése, erőszakos elrablása vagy kimúlása esetében, de fizetni köteles, ha elveszett vagy ha ellopták. Honnan következik mindez (a szentírásból)?

(A talmud idézi itt az *Ötkönyv* II. 22. fejezetének idevágó helyeit s hosszasan magyarázza azoknak egymáshoz való viszonyát, a nélkül hogy e fejtegetés és fenti misna között közvetlen összefüggés volna. Végre újra idézi misnánkat s aztán így folytatja:)

.... Az ingyen őrzőt tehát nem említi a misna (hogy t. i. az sem köteles fizetni, ha a szerencsétlenül járt állat gazdája kíséretében volt)?! (Ellenvetés:) Felfogásod szerint a fizetett őrzőt is kellene említenie! (Abból, hogy ez nem történik, világos, hogy) csak azon eseteket sorolja fel a misna, melyek világosan fel vannak említve a szentírásban (mint az ingyen őrző). — (Kérdés:) Következtetés útján analognak talált eseteket csakugyan nem említ fel a misna?! Jer hát és hallgasd meg a következő borajtát: Ha valaki kölcsön kér vagy bérbe vesz egy tehenet gazdájával együtt vagy pedig kölcsön kéri a tehenet s egyidejűleg felbérelí gazdáját, avagy végre ha bérbe veszi a tehenet s egyidejűleg gazdáját is felkéri segédkezésre, úgy (ez esetek bármelyikében) fel van mentve a fizetés alól, ha a tehen kimúlik, még ha gazdája nem ugyanazon helyen dolgozott is. Ezt a borajtát úgy fogták fel, hogy az rabbi *Juda* nézete, mert ő úgy vélekedik, hogy a kibérelő esete analog a fizetett őrző esetével. Itt tehát oly eset is előfordul, mely nem áll világosan a szent írásban, holott az ingyen őrző esete itt nem említették?! — (Felelet:) E borajta (nem rabbi *Juda*, hanem) rabbi *Méir* nézetét képviseli, a ki úgy vélekedik, hogy a kibérelő esete analog az ingyen őrző esetéhez; az utóbbiról pedig lehet következtetni a fizetett őrző esetére. Vagy pedig mondhatjuk (hogy a borajta mégis csak rabbi *Juda* nézetét tükrözi), de akkor *Rába bar Abuhával* meg kell fordítani a dolgot és így olvasni: Mely esetekben fizet a kibérelő? Rabbi *Méir* szerint mindazokban, melyekben a fizetett őrző; rabbi *Juda* véleménye szerint ellenben csak akkor, a midőn az ingyen őrző is fizetne. (Igy képviselheti a borajta rabbi *Juda* nézetét.)

(A tárgyalás — más szempontokból — még több lapon át folytatódik.)

Irodalmi Szemle.

Tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai.

A M. T. Akadémia kiadásában 1885-ben jelent meg „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye” című forrásmunka I. kötete. Ezt a vállalatot *Kolosvári* Sándor és *Óvári* Kelemen kolozsvári egyetemi tanárok szerkesztésében indította meg az Akadémia, mint egyúttal a magyar jogtörténeti emlékek első részét. Bírálataira aránylag későn került a sor. *Jakab* Elek a Századok 1888. évi folyamában hosszasan, a szerzőknek ugyanott adott válasza szerint azonban olyképp foglalkozott vele, hogy míg a szakértő közönség előtt valódi érdemen túl magasztalta, a nem szakértők szemében lehordani igyekezett.

Ennek a nagyarányú vállalatnak most III-ik kötete fekszik előttünk. (*A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. III. kötet: A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. Budapest, 1892. — N8r., XCI. 801. lap.) Rendkívül gazdag anyagát tíz főbb cím alá sorolja. (I. Magánjog. II. Büntetőjog. III. Büntető, polgári, peres és perenkívüli eljárás. IV. Alkotmány, közigazgatási szervezet, törvényhozó, bírói végrehajtó hatalom. V. Rendi és nemzetiségi viszonyok. VI. Hadügy. VII. Közrendészet. VIII. Adó- és pénzügy, közmunka és egyéb szolgáltatások. IX. Egyház, vallás és iskola. X. Gazdaság, ipar és kereskedés.) Ebből is látható, mennyi rengeteg művelődéstörténelmi anyagot közöl hazánknak épen azokból a részeiből, melyekre leginkább szokták alkalmazni azt a frázist, hogy hiszen a műveltségnek minden emlékét elpusztította azokban a török. Ezek az adatok azonban magukba foglalják nemcsak a török hódításnak, hanem az Ausztriától való függésnek majdnem egész korát is, mert 1548-tól 1844-ig terjednek.

A vármegyék közül csak pár adattal szerepel Békés-, Bihar-, Csanád-, Csongrád-, Krassó-, Temes- és Torontálmegye s a kerületek közül a Hajdúkerület; ellenben Máramaros-, Szabolcs-, Szatmár- és Ugocsa megye levéltárait bőven felhasználták a szerzők. A városok közül Debreczen, Felsőbánya, Hódmezővásárhely, Máramaros-Sziget, Nagybánya, Szatmár, Szeged, Szentés és Visk statutumait mutatták be. Ha megteszik ezt a sorozatból még hiányzó törvényhatóságok, a nézve is, mi csak idő kérdése, teljes világosságban fog előttünk állani a XVI—XVIII. századbeli alföld népszelleme, mely annyi közvetlenséggel nyilatkozik

meg ezekben a statutumokban. Elsőrangú forrás ez a magyar nemesség és parasztság történetének megírásához is.

A rendkívüli pontossággal szerkesztett névmutató abba a kellemes helyzetbe juttatja a kutatót, hogy igen gyorsan tájékozódhatik minden egyes, őt érdeklődő dologokról. Bár ilyen utalásból akármely könnyű tollú ember gyorsan megírhat egy-egy tárcza-czikket valamely éppen napirenden levő kérdésről; de a legkomolyabb szaktudós is megbecsülhetetlen kincseket talál a palaeographiai biztonsággal lemásolt, vagy kivont adatokban. A szerkesztőknek különben korántsem lehetett az a céljuk, hogy *mindent* akarjanak közölni; annyit azonban mindenestre közöltek, hogy ezeknek a statutumoknak és a köztörvényeknek összevetése alapján idetova alig remélt teljességgel és szabatosággal lehet kifejtetni a magyar jogtörténetet.

Ki kell emelnünk a *jegyzeteket* is, melyek míg egy részről összevetésekkel foglalkoznak, másrészt — pl. a *homagium* fogalmának megmagyarázásánál — ismereteinket egyes fogalmakra nézve szabatosabbakká teszik.

De nem ismertetés, annál kevésbbé bírálata a célunk, hanem egyszerűen csak az, hogy történettudósaink s történetbarátaink figyelmébe ajánljuk ezt a most megjelent harmadik kötetet is, melynek ára 7 frt.

(M—r.)

Rudolf Virchow. *Lernen und Forschen*. Berlin 1892.

A berlini egyetem hírneves tanára múlt év októberében tartotta rektori székfoglalóját (okt. 15-én) a fentebbi című értekezéssel, melyben alig mond újat, de annál több megszívlelésre méltót mond el az egyetemi tanulásról, a tanulásszabadságról, s az igazi tanulás- és tudásvágyat folyton-folyvást élesztő előkészítő tanulmányokról. Az egész beszéd inkább a tanuló ifjúsághoz intézett atyai szózata egy 46 évig nagy sikerrel működött tanárnak, akinek közel félszáz esztendei tapasztalatai alapján joga van komolyan ismételni Fichte (J. G.)-nek, a berlini egyetem első rektorának 1811. okt. 19-én mondott azt a kijelentését: „*Nur derjenige ist ein Studirender, der eben studirt*“. — Fichte e mondásával a tanuló ifjúság ósdi hagyományokhoz és úgyvélt előjogokhoz való ragaszkodása ellen szállt síkra; Virchow pedig (a mai viszonyokhoz képest) az ifjúságnak azon felfogása ellen kél ki, mintha joga volna a tanulásszabadságot a semmittevés szabadságává tenni.

Az élet ma megvárja az egyetemektől, hogy új és jól készült nemzedékeket adjanak az államnak és a társadalomnak, kik a tudomány szent lángját híven megőrzik, sőt az élet zavaros és homályos köreibé is beviszik. Az egyetemen e végre tanulni, még pedig komolyan tanulni kell, s megbecsülni az akadémiai szabadságot azzal, hogy módszeres tanulással szaktanulmányaiknak vessék meg a komoly alapját.

A komoly munka a helyes előkészülettől függ. Az egyetemi tanár

az előkészítő intézettől (középiskolától) kettőt kíván: elsőben azt, hogy az ifjú tanulóknak *legyen kedve a tanuláshoz*, s másodsor, hogy *birjon önállóan dolgozni*. Ami a tanulás-kedvet illeti, annak alapja a tudásvágy, már a kis gyermekben benne van, s az iskolák a hibások, ha annak csak legalsó fokát: a kíváncsiságot fejtik ki. Másként lenne a dolog, ha a *historiai* (genetikai) *történetre* irányoznák a tanulók figyelmét. E végre igen alkalmas a természetrajz, mint a szemléltetés tárháza.

A középiskolában már a nyelveké az oroszlanrész. Az ó-classikus nyelvek nagy befolyással voltak az európai műveltségre: de gyengéjük a latin nyelv, mely a latin iskola megalakulásakor az egyház és a jogtudomány nyelve volt, s mely a görög nyelvet és irodalmat, igaztalanul, mindig háttérbe szorította. Minthogy a latin nyelv használatát a nemzeti nyelvek fölöslegessé tették, a retorikát abba hagyták, s leginkább a grammatikára szorították. A latin nyelvtan így kezdett túltengeni, s túltengésével megrontotta az ifjúság természetes tanulásvágyát, sőt kedvét gyűlöletté változtatta.

Az önálló dolgozásra előkészítő studiumok: *a mathesis, a bölcsélet és a természettudományok*, melyek egyfelől gazdag és változatos tartalmukkal a tudásvágyat mindig újból ingerlik; de másfelől a folytonos, továbbfejlésre alkalmasak lévén, gazdag tért nyitnak az önnálló kutatásra. A velök való foglalkozás az ifjú szellemének oly biztos alapműveltséget nyújt, hogy bármely szakmában könnyen otthon találja magát.

Ha az ó-classikai nyelvek többé nem birják azt az összekötő kapcsolatot alkotni, mely a tudás műveltség különböző irányait összetartja, amely pótlója lesz a mathesisnek, philosophiának, természettudományoknak az arany triasa, melyeknek fejlődésén alapszik az egész nyugati műveltség. — A görög bölcséletben találjuk alapját a „világbölcseiségnek“ nevezett általános világnézetnek, mely a renaissance útján azt eszközölte, hogy az égről és a földről s az emberről való képzeink merőben átalakultak. A renaissance indítja meg azt a nagy mozgalmat, melynek hatása alól sem tudományok, sem intézmények magukat kivonni nem tudták, s minthogy az újkori világnézet teljesen a természettudományok alapján épült, egy művelt ifjú sem nélkülözheti azoknak főbb eredményeit. Míg a természetrajz pl. főként az érzékek iskolázója, addig a természettan, vegytan és élettan a kutatásnak nevezetes tere. A bölcsélet, s kivált a psychologia és logika (mely utóbit majdnem egészen kezdik elfelejteni) nagyon becses a juristáknak, theologusoknak, orvostanhallgatóknak és paedagogusoknak.

Az egyetem feladata az ifjúság előkészítésének hiányait kipótolni; továbbá a tanulók egy részéből kutatókat nevelni. A tudományok akadémiájának feladata a tudományos problémák folytonos kutatása, s minthogy Németországon csak 3—4 ily akadémia van és ez nem elégséges, a kutatás feladatának jelentékeny része az egyetemekre marad.

Ez az oka, hogy az egyetemi tanárnak több időre van szüksége, mint a mennyit csupán maga a tanítás megkíván. (F. L.)

Fitch J. G. Memorandum on the working of the free school system in America, France and Belgium. London, 1891.

Jó szokás az az angoloknál, hogy ha a ministerium egyes szakferfiakat bizonyos ügyek tanulmányozásával megbíz, az illetők szak-szerű jelentéseit a parlament mindkét házának bemutatják, s aztán nyomtatásban is közzéteszik. Az ingyenes iskolázásnak Amérikában, Franciaországban és Belgiumban életben levő rendszeréről számol be a kezünk közt levő füzetben dr. Fitch, londoni tanfelügyelő, az angol tanfelügyelők érdemes dékánja, melynek főbb vonásai és adatai a következők. Az amérikai összes elemi és felsőbb iskolákban, melyek köz-költségen tartatnak, a tanítás teljesen ingyenes és világi. A keleti államok legtöbbszörében van ugyan biblia-olvasás és hymnus éneklés, de már az a nyugatiakban meg van tiltva, s a gyermekek vallásoktatása teljesen a családokra és egyházakra van hagyva.

Az iskolák költségeit főként az állami és helyi adókból fedezik, évenként mintegy 122 $\frac{1}{2}$ millió dollárba kerül az iskolázás, s ez összegnek 22 $\frac{1}{2}$ -a állami adókból 67 $\frac{1}{2}$ -a pedig helyi adókból telik ki. A tankötelesek száma (6—14 évesek) 12.138,199, s az összes iskolába iratkozottak száma 1890-ben 12.291,259 volt, beleértve a közép- és technikai iskolák meg tanítónöveldék népességét is. A rendes iskolába járók középszáma 65 $\frac{7}{10}$; néhol az arányszám nagyon kedvező, pl. Philadelphióban 86, Brooklynban 93; Bostonban 89.

Az iskolai év tartama nagyon különböző az egyes államokban. A keleti és nyugati államok fővárosaiban az iskolák tíz hónapig vannak nyitva, de a déli államokban sokkal rövidebb ideig. Alabama és Georgia iskolái csak három hónapig állanak nyitva az évben; Louisianában és Missouriban alig tovább négy hónapnál; Nebraskában hat hónapig; de Rhode Islandban 9 $\frac{1}{3}$, s Pennsylvaniában 10 hónapig. — A kényszeriskolázásra vonatkozó törvényeket rendszerint nem veszik komolyan, s csak ritka helyen fogatosítják. Ez az oka, hogy még Bostonban is 72,041 tanköteles közül 7,366, tehát több mint egy tized nem jár semmiféle iskolába. A tanulónak tankönyvekkel és tanszerekkel ellátásában sincs egyformaság; némely államban ingyen adják, másutt csak kikölcsonzik, másutt csak a szegény sorsukat látják el ingyen könyvekkel; de abban megegyeznek, hogy az iskolaszékek és hatóságok inják elé a kézi és tankönyveket s a tanítónak alig engednek választás-szabadságot. — Az iskolázás költsége nagyon különböző: pl. Georgia, Alabama és Carolina államban fejenként 3 \cdot 3—3 \cdot 5 dollár; Connecticutban 21 \cdot 34 dollár, Coloradoban 36 \cdot 57 dollárba kerül.

A magán iskolák száma mindenütt növekedőben van, minek egyik nevezetes oka az a hiedelem, hogy vannak oly tantárgyak, melyeknek

tanítására a nyilvános iskola nem elégséges. Másik oka a világi tanítást ellenző egyházak.

Franciaországban 1881. óta ingyenes az elemi iskolákban és tanítónevelő-intézetekben az oktatás. Költségeit részint a községek fedezik (egész jövedelmök $\frac{1}{5}$ -éből és a 4 centimes iskolai adóból), részint a megyék, melyek e célra további 4 centimes adót vehetnek ki, részint pedig az államkincstár fedezi. Természetes, hogy a két első forrás jövedelmé csak a nagy városokban elégséges, s Páris, Lyon meg Marseilles, Bordeaux és Lille városát kivéve, az iskolázás költségeinek nagy részét az állam fedezi. A nevezett városok budgetjét is beleszámítva, az elemi iskolázás összes költségei Franciaországban 172.900,514 frankra rugnak, mely összegből a községek 70·5 millió, a megyék 17·6 és az állam 84·7 millió frankot, vagy kevés híján, felét (49 $\frac{1}{2}$ %) fizeti.

A közoktatás elemi része (t. i. a nyilvános iskoláké) teljesen az állam igazgatása és felügyelete alatt áll, illetőleg a kerületi akadémiák rectorainak vezetése alatt. Van hat „inspecteur général” az elemi iskolák, és (három hasonló nevű) a tanítónöveldek számára; van külön tanfelügyelő a kézi ügyesség oktatására, a tanítónöveldek és felső népiskolák számára, s ismét külön felügyelője van a testgyakorlatnak, a zenének, a rajznak, az idegen nyelveknek és három tanfelügyelője a kised iskoláknak. A rendes helyi felügyelők a rectornak (tankerületi főigazgatónak) felelősek. Átlag évenként 189 iskolára ügyel fel egy tanfelügyelő, s középszámban 319 tanítóról és tanítónőről tesz jelentést. Páris maga (a Szajnai prefekturával együtt) külön tankerületet alkot, s van 17 rendes tanfelügyelője, öt felügyelőnője a kised iskolákra, nyolcz felügyelője a rajzra, három a zenére, hét a testgyakorlatra, öt a kézi munkára és egy a leányiskolákban tanított élő nyelvekre. Van ezeken kívül 16 hivatalnok, kik az iskolák egészségügye, s gazdasági ügyeinek a felügyeletével vannak megbízva.

Az ország 38·2 milliónyi népességére 4·7 millió tanköteles (6—13 éves) gyermek esik, a 4—16 évesek száma 6·1 millió volt, s ezekből 5·5 millió volt beigtatva. Ha hozzájuk adjuk a kised iskolák (écoles maternelles) népességét, az összeg 9·2 millióra rúg, azaz az egész népességnek közel egy hatodára.

Az államnak és községeknek nagy költsége ellenére is a népesség jelentékeny része magán iskolákba küldi gyermekeit. A kath. és más egyházak nem lévén megelégedve az iskolák „*instruction civique et morale*”-jával, az államiakkal versenyző iskolákat állítottak fel, melyekbe 1·1 millió, az összes tanköteleseknek körülbelül $\frac{1}{5}$ -re jár. Magában Párisban a magán iskolába járó gyermekek száma közel 72 ezer, a nyilvános iskolákba járókénak (111 ezer) közel két ötöde. A magán iskolák főtanítójának okleveles egyénnek kell lenni; de az állam ez intézeteknek csak egészségügyét ellenőriztetheti, egyébként a tantervet a tankönyveket, az erkölcsi és vallásoktatást az illető felekezet hatósága szabja meg.

Az iskolába járás általában nagyon kedvező arányszámu: 89% az elemi iskolákban, 93·8 a felsőbb iskolákban és 82 a kisded iskolákban. Fitch hideg téli időn látogatta meg az iskolákat, s mégis akkor is kevés volt bennök az üres hely, s csekély a távollevők száma. A szünidőre átlag kevés időt (k. b. évenként hat hetet) adnak. A szorgalmas iskolába járást a kényszertörvényen kívül elésegíti a *livret scolaire* (isk értesítő két hetenként), a *caisse d'école* (melyből a pontosságért jutalmakat adnak), továbbá az *école primaire supérieure*, mely a német realiskolának felel meg (számuk 239-re rúg); ilyenek az *École Turgot*, *École Diderot*, melyek valóságos technikai iskolák, s végül a *certificat d'études*, melyet aki az elemi iskolázás végén megszerez, az 1882-iki törvény értelmében jogot tarthat az alkalmazásra. Az 1889-ik évben több mint 220 ezer (11—16 éves) fiú és leány jelentkezett ily vizsgálatra, s összesen 165 ezren tették le sikeresen. Magában Párisban (1888-ban) 5,873 fiú és 4,427 leány jelentkezett vizsgálatra, s amazoknak 81%, ezeknek 78·3%-a sikerrel tette le. A magán iskolák e részben méltóan versenyeznek a nyilvános iskolák növendékeivel.

Belgiumban egy 1831-iki törvény biztosítja a tanítás szabadságot, tehát a magán iskola tartásra semmi akadály sincs; de azért minden község tartozik elemi iskolát vagy iskolákat fentartani a 6—14 éves gyermekek számára. Az iskolát a község tartja fenn az isk. adóból; de az állam is segélyezi a növendékek számához képest. Az iskolák rendesen, de nem mindig, ingyenesek. Az országban fennálló jótékonyssági irodák szokták a szegény gyermekek tandíját fizetni, ahol t. i. a tandíj fennáll. Az összes tandíj nem megy többre 3%-nál, tehát a tanítást ingyenesnek mondhatni.

Az elemi iskolában nincs vallás tanítás, csak erkölcsi oktatás. E miatt nagy a felekezeti, kivált katolikus iskolák száma; úgy, hogy az összes iskolába járók közül (320,709) 59·9% jár magán iskolába és csak 40% nyilvános állami iskolába. Egy 1884-iki törvény elrendelte a felekezeti iskolák jogosultságát és nyilvános segélyben részesítését, s azt is, hogy a mely községben húsz gyermekes családfő van, tarthatnak fenn felekezeti iskolát, de állami felügyelet alatt, vagy elfogadhatják a községi iskolát.

Az iskolák évenként 245 nap vannak nyitva. Az átlagos iskolába járás 183 nap a községi vagy ingyenes iskolákban és 194 nap a tandíjas iskolákban. A rendszeres iskolabajárás % a az állami felügyelet alatt levő iskolákban 76-ra megy. 1885—7-iki kimutatások szerint 160,840 katonaköteles ifjú közül 22,833 azaz 13·67% nem tudott olvasni és írni; de alapos azaz jó elemi oktatásban csak 34·44% részesült.

A mondottakból kitetszik, hogy az ingyenes oktatás megfér a pontos iskolabajárással (pl. Franciaország), szintúgy mint a lanyhával (pl. Amerika); Belgiumban pedig a tandíjas iskolákban kedvezőbb e

részben az arány, mint az ingyenesekben. Másfelől, ahol a tandíj általános szabály, ott lehet az iskolabajárók középszáma magas, mint Németországban, vagy alacsony, mint Angolországban. A tandíjmentesség elhárítja ugyan a rendes iskolázás egyik akadályát, de meghagy sok más akadályt, melyeket szintén el kell hárítani, - hogy az iskolabajárás mértéke magas fokra emelkedhessék.

F. L.

Aulard J. A. Le culte de la Raison et le culte de l'Être suprême (1793—1794). Paris. Félix Alcan éditeur. 1892.

Azon nagy megrázkodtatásban, mely a múlt század végén Franciaországban a nagy forradalom idejében a múlt idők sok elavult intézményét halomra döntötte, a kereszténység sem maradhatott érintetlenül. A kereszténység ellen még korábban kezdődött meg az ostrom, mint a középkor más intézményei ellen. A 18. század philosophusainak sikerült igen sok emberben a pozitív kereszténységbe vetett hitet megingatni. A francia forradalom férfiai a 18. század böleséseinek voltak tanítványai, az encyclopaedistáknak, főleg pedig Voltairenak és Rousseaunak befolyása alatt állottak. Voltaire feltétlenül szükségesnek hirdette, hogy meg kell tisztítani a vallást, el kell vetni a dogmákat s a morállal helyettesíteni.

Mind a mellett az alkotmányhozó gyűlés nem szakított a katholicizmussal. Ha nem deklaráta is államvallásnak, de ragaszkodott hozzá. Azonban megkísérelte nemzetivé tenni a vallást, egy Rómától független gallican egyházat akart teremteni, mit a francia egyház polgári alkotmányának meghozatala és életbe léptetése által remélt elérhetni.

De az alkotmányhozó gyűlésnek azon törekvése, hogy a kereszténységet a forradalommal kibékítse, nem sikerült. A clerus megátkozta a forradalmat s annak ellenségeivel fogott kezét. A papságnak egy része beállott emigransnak, más része otthon maradt ugyan, de kevés kivétellel makacsul megtagadta a törvény által követelt esküt az egyház polgári alkotmányára. E helyett konspirált Coblenczcel és otthon a polgárháború tüzét gyújtotta fel a Vendéeban. Nagyon indokolt volt az a gyanú, melyet a papság viselkedése által a szabadság barátai részéről magára vont. Valahol csak összeesküvés merült fel a nemzeti védelem meghiúsítására, mindenütt ott látták a papság kezét. A nemzet azért a papság ellen fordult, együtt sujtotta az alkotmányra esküt tett papot az esküt megtagadóval. Insultálták a templomokat, lerombolták az oltárokat, elvetették a dogmákat. Ez vezetett a kereszténység nyílt megtagadására, ez az ész cultusának behozatalára, mit aztán a legfőbb lény cultusa követett.

A francia forradalmárok hadjáratát a kereszténység ellen különböző álláspontu emberek különbözőképp itélték meg. A szabadság ellenégei úgy Franciaországban, mint annak határain kívül scandalumot láttak benne s diadallal kiáltottak fel: ime hova vezet a forradalom! A szabadság barátai közül azok, kiknek keblében élt a keresztény hit,

sajnálandó aberratiót láttak benne, mit a forradalmi láz idézett elő. Vannak, kik ahébertismusban az encyclopaedisták eszméinek szerencsés megvalósítását látták, mások a Robespierre-féle deismusról úgy ítélték, hogy az megfelelt, maig is megfelel a francia felfogásnak. Michelet azt tartja, hogy ha a kormányon lévő emberek a nép ösztönét követték volna, létre jöhetett volna egy oly vallás, melynek alapja a patriotismus és humanismus lehetett volna, mi áldás lett volna Franciaországra és az emberiségre nézve. Quinet szerint a protestantismus alapján kellett volna reformálni a francia egyházat.

E nézetekkel szemben Aulardnak az a felfogása, hogy az észnek és legfőbb lénynek cultusa nem volt csak philosophiai vagy vallási kísérlet, olyan kísérlet tudni illik, a melynek nem volt gyökere Franciaország múltjában, nem volt összefüggése az eseményekkel; nem is volt erőszaktétel a francia nemzeten, hanem szükséges és inkább politikai következése azon harcznak, melyre az ancien régime a forradalmat kényszerítette az által, hogy az új idők szellemének ellenállott; és a mikor a francziák a Notre-Dame-ban az ész istennőjének hódoltak, vagy a Marsmezőn a legfőbb lényt dicsőítették, főleg hazafias tettet akartak ez által végre hajtani s az öröklött vallás elleni ezen fellépésben nem kerestek egyebet, mint expedienst a nemzeti védelemre. Mikor aztán sikerült a megtámadott nemzetet megvédeni, az expediens is haszontalanná vált. A Fleuras melletti győzelem a legfőbb lénynek nem csak főpapját ölte meg, hanem cultusát is. E felfogás bebizonyítására Aulard különböző levéltárakból bőven idéz eddig fel nem használt adatokat s érdekesen és kellő részletességgel adja elő a Raison és a l'Être suprême cultusa keletkezésének, elterjedésének és bukásának történetét. Könyve mindenesetre tanulságos és figyelemre méltó olvasmány. G. S.

Repertorium.

a) Könyvek, füzetek.

Bellii Matthiae. Notitia Hungariae Novae Geographico-Historica. Pars II. Trans Danubiana. Budapestini 1892. 2° 11 sztlan s 71 l. Térképpel, facsimilékkel.

Békefi Remig: A zirczi, pilisi, pásztói és szt.-gotthárdi cisztercezi apátok története II köt. Pécsent, 1892. 8° 612 l.

Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XV. kötet (1669—1674). Bpest, 1892 n 8° 586 l.

Iványi István: Szabadka város története. II. rész. Szabadka, 1892. 8° 648, 76 l. 5 külön kép.

Kotosvári Sándor és Óvári Kelemen dr. A magyar törvényhatóságok jog-

szabályainak gyűjteménye III. kötet. A Tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. Bpest, 1892. n 8° LXXXI, 801 l.

Krisztics János: Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben. Ford. Románcz Mihály. I—II. köt Nagybecskerek, 1893 n 8° XVI, 143; 393 l.

Márki Sándor: A középkor tanulmánya. Budapest, 1892. 8° 16 l.

Radvánszky Béla br. közl.: Régi Magyar szakácskönyvek. Bpest, 1893. 8° XXI, 413 l.

Reizner János: Makó város története. Szeged, 1892. 8° 145 l.

Szádeczky Lajos dr. Fogaras vára és uradalma történeti emlékei. Kolozsvár 1892. 8° 83 l.

— — Közl. Kovacsóczy Farkas levelezése. Bpest, 1893. 8° 36 l.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. 8. füzet (17 füz.) Bpest, 1893. 8° 1121—1280 hasáb. l. (Dugovich-Ember).

Thaly Kálmán: Rákóczy emlékek Törökországban. 2. kiadás. Bpest, 1893. 8° 141, 235 l.

Thim József: A szerbek története a legrégebb kortól 1848-ig. Nagybecskerek, 1892. 8° X. 110 l.

Ujhegyi Béla: Budavár keletkezése és hadtörténeti multja. Temesvár, 1892. 8° 216 l.

b) Folyóiratok.

Akadémiai Értesítő. 1893. Január. A M. T. Akadémia belső tagjai 1893. január 1-én. — Szilágyi Sándor: Bánffy Dénes tragédiája. Thaly Kálmán. A Bercsényi család. Hegedüs István: Görög historiás ének Mihály vajdáról. Váczy János. Kazinczy levelezésének III-ik kötete. Folyóiratok szemléje A. M. T. A. jegyzőkönyvei.

Archaeologiai Értesítő Deczember. Huszka József: A⁷mező-telegdi ev. ref. templom falképei. Décsényi Gyula: A nagybányai Szent István templom. Téglás Gábor: A történelem előtti Dáciáról. Mihalik József: Hazai ötvösczéhék pecsétjei a XVII. és XVIII. századból. Pór Antal: Az aacheni magyar kápolna XIV. századbeli magyar ötvösműveiről. Réthy László: Adalékok a havaselvi vajdaság numismatikájához.

Athenaeum. Deczember. Renan és a Renanizmus. — Lyka Károly: A magyar parlament reformja. Palágyi Menyhért: Az ébrenlétről. — Nagy Ernő: Montesquieu és a felelős kormány intézménye. Várnai Sándor: Észjog és jog-philosophia. Micromegas: Irodalom és journalistika. Irodalom.

Budapesti Szemle. 1892. deczember. Marczali Henrik: Salamon Ferencz. A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után. Befejező közl. Sebesztha Károly: A nőnevelésről (Befej.) Szarvas Gábor: A Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Harasztai Gyula: Egy Racine-monographia. Értesítő. 1893. január. Pasteiner Gyula: Az építészet I. Mátyás király alatt. Heinrich Gusztáv: Az Edda eredete. Domanovszky Endre: Keppler. Kl.: A magyar művészet válságos helyzete. Értesítő.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Január. Némethy Géza: Addenda reli-

quus Euhemeri. Kanyaró Ferencz: Zrinyi legujabb epigonja Incze Béni: Nominativus cum infinitivo és accusativus cum infinitivo Thukydidesnél. Hazai Irodalom.

Hadtörténelmi Közlemények. Deczember. Thaly Kálmán: Gróf Bercsényi Miklós jellemzése. Kőszeghy Sándor: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. Gömörly Gusztáv: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben s elvesztése 1602-ben. Thúry József: A várnai csatáról. Czímer Károly: Cserni Iván czár. Hadtörténelmi apróságok.

Magyar Nyelvőr. 1892. Deczember. Szómagyarázatok. Bódiss Jusztin: Helyesírásunk iskolai szempontból. Katona Lajos: Folkloreink és még valami. Kalmár Elek: A *ch* hang. Szarvas Gábor: Fordítóink magyarsága. Szinnyi József: Az új Tájszótár. Bartha József: A palócz nyelvjárás. Helyreigazítások, magyarázatok. Kérdések és feleletek.

Századok. XXVI. évf. Deczember. Kvacala János: Az angol-magyar érintkezések történetéhez (II. bef. közl.) Zsilinszky Mihály Csongrádvármegye főispánjai. Történelmi irodalom. Tárca: Dr. Szádeczky Lajos: Észrevételek Meltzl Oszkár az erdélyi századok iparáról írt értekezésére. Dr. Mangold Lajos: Repertorium. XXVII. évf. Január. Pór Antal: János kükkülei főesperes I. közl. Csánky Dezső: Szent-Erzsébetfalva Pest mellett. Komáromy András: Ugocsa-megye levéltárából I. közl. Történelmi irodalom. Tagányi K. ism.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Tárca: A besztercei scrabularium. Ism. Pettkó Béla.

Összeállította: GYALUI FARKAS.

Szakosztályi Értesítő.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya f. é. januárius hó 21-dikén tartotta meg évi rendes közgyűlését, a melyet *Szamosi János dr.* szakosztályi elnök a következő beszéddel nyitott meg:

Tisztelt Közgyűlés!

A mikor szakosztályunk tizedik évi működéséről és a választmány sáfárkodásáról beszámolunk, önkéntelenül két dolog felé fordul figyelmünk: egyik a szakosztályi tagok működése, másik a tagok létszáma s ezzel kapcsolatosan a szakosztály pénzügyi állapota. A mint a titkár úr jelentéséből mindjárt ki fog tűnni, elég okunk van mindkettővel megelégedetteknek lennünk. A működés a tagok számához arányba téve elég élénk, elég sokoldalú és elég érdekes volt. Itéletet különben ez irányban mondani nem mi vagyunk hivatva, de hogy véleményünk nem lehet téves, igazolja a tagok számának, bár felette lassú, még is fokozatos gyarapodása s főleg az a körülmény, hogy tagjaink mindinkább szélesebb körből, mondhatjuk, hazánk minden vidékéről gyűlnek s folyóiratunkat olvassák Fiumétól Munkácsig, Pozsonytól Brassóig, Rózsashegytől Zentáig minden irányban. Mindamellett folyóiratunkat saját erőnkől, értem a szakosztályi tagok évdíjából és előfizetők járulékaiból, nem tudók fentartani. Egyedül az anyaegyesület nagylelkű évi általánya, a melyet 1892-től kezdve 300 frttal emelni volt szíves, teszi lehetővé, hogy folyóiratunk most már (a nagy szűnidő kivételével) havonként jelent meg 40 ívnyi tartalommal és az összes magyar folyóiratok között a legolcsóbb, a természettudományi társulat közlönyét is alig véve ki, a mely a mult 1892. évben 42 nagy és sűrűen nyomtatott íven jelent meg évi 3 frtért. Csakhogy neki 1892-ben 6376 fizetője volt. Ezt főleg azért emelem ki, nehogy a költsékezésben túllépjük a határt s összes remélhető bevételünket előre kiadásba tegyük. A papír ára már az év végével 5%-kal drágább lett, további áremelés kilátásba van helyezve s ennél fogva nem lehetetlen, hogy közlönyünk kiállítása 1893-ban többre fog kerülni az előbbi évnél.

Szakosztályunk, amúgy sem nagy számú tagjai sorából a kérlelhetetlen halál elragadta Somogyi István kegyesrendi tanárt Léván, és Wieder Gyula tanárt Gyulafehérvárt. A veszteség annál súlyosabb, mert mindketten életök virágjában állottak s a legszebb reményekre jogosítottak. Áldott legyen emlékük.

Ezzel a szakosztály tizedik évváró közgyűlését megnyitom és felkérem a titkár urat, szíveskedjék a választmány nevében jelentését megtenni.

Az elnöknek éljenzés-el fogadott megnyitója után *Szinnyei József dr. titkár* fölolvasta a választmánynak következő jelentését:

Tisztelt Közgyűlés!

Mult évi működésünkről van szerencsénk röviden a következőkben beszámolni.

A tavalyi közgyűléstől két megbízást kaptunk. Az egyik az volt, hogy tegyük meg a szükséges lépéseket arra, hogy a közoktatásügyi miniszter a szakosztály kiadványait a középiskoláknak megvételre ajánlja. Ezen megbízást teljesítettük, és a miniszter is teljesítette kérésünket, de ezt csak hallomásból tudjuk, mert hivatalos tudósítást nem kaptunk a dologról. Nagy eredményt nem vártunk e lépéstől, s az ajánlásra nem is jött több két-három előfizetőnél.

Ezen kívül utasította a közgyűlés a választmányt, hogy tegyen meg mindent a végből, hogy folyóiratunknak havonként való kiadása lehetővé tétessék. Ez már a mult évben lehetővé vált, mert szakosztályunk alelnökének, Szász Béla dr.-nak indítványára az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése m. é. február 29-dikén szakosztályunk évi dotációját 1500 frtről 1800 frtra emelte, a miért köszönetünket kell nyilvánítanunk mind az indítványozónak, mind a bőkezű anyagegyletnek.

Az *Erdélyi Múzeum* tehát már a mult évben július és augusztus kivételével havonként jelent meg, körülbelül négy ívnyi terjedelemben; a kiszabott ivszámot mindössze hat lappal léptük túl. A folyóiratnak érdekesebbé és elevenebbé tételére két új rovatot nyitottunk: az irodalmi szemle és a különfélék rovatát. Közöltünk 20 önálló dolgozatot, ismertettünk 31 hazai és 24 külföldi, tehát összesen 55 munkát, s a különfélék rovatában 13 apróságot adtunk ki.

A három választmányi ülésen kívül, a melyekben belügyeink kerültek tárgyalás alá, a lefolyt évben nyolcz fölolvastó ülést tartottunk, 15 fölolvastással.

A szakosztály tagjainak száma 5-tel fogyott, de 70-szal szaporodott; a múzeum-egyleti tagok közül hozzáuk tartozik 33, tehát összes tagjaink száma 156, vagyis 18-czal több, mint tavaly.

Pénzügyeink állását a szakosztályunk elnökétől összeállított zárszámadás következőleg tünteti föl:

Bevétel 1892-ben.

	Elő volt irányozva.	Befolyt.
Pénztári maradék 1891-ről	372 frt 93 kr.	372 frt 93 kr.
Átalány a Múzeum-Egylettől	1500 " — "	1800 " — "
Tagsági díjából és hátrálékos tagsági díjából	160 " — "	114 " — "
Előfizetésekből és nyomtatványok eladásából	50 " — "	74 " 82 "
Intercalaris kamatokból	25 " — "	38 " 06 "
A bevétel összege	2107 frt 93 kr.	2399 frt 81 kr.

Kiadás 1892-ben.

	Elő volt irányozva.	Kiadott.
Kiadványok nyomtatása	700 frt — kr.	787 frt 99 kr.
Írói tiszteletdíj	850 " — "	904 " 40 "

Szerkesztő tiszteletdíja	200 frt — kr.	300 frt — kr.
Irodai költség, írnok, posta	50 „ — „	53 „ 48 „
Szolga díjazása	20 „ — „	30 „ — „
A kiadás összege	1820 frt — kr.	2075 frt 87 kr.
Pénztármaradék	287 „ 93 „	323 „ 24 „
Egyenleg	2107 frt 93 kr.	2399 frt 81 kr.

Az 1893. évre szóló költségvetést van szerencsénk a következőkben bemutatni és elfogadásra ajánlani:

Előirányzott bevétel 1893-ra.

Pénztári maradék 1892-ről	323 frt 94 kr.
Átalány a Múzeum-Egylettől	1800 „ — „
Tagsági díjakból és hátrálékos tagsági díjakból	150 „ — „
Előfizetésekből és nyomtatványok eladásából	60 „ — „
Intercalaris kamatokból	40 „ — „
A bevétel összege volna	2373 frt 94 kr.

Előirányzott kiadás 1893-ra.

Az „Erdélyi Múzeum“ nyomat. 10 füzet 4—4 ívvel	800 frt — kr.
Írói tiszteletdíj	1000 „ — „
Szerkesztő tiszteletdíja	300 „ — „
Irodai költség, posta, írnok	60 „ — „
Szolga díjazása	30 „ — „
A kiadás összege volna	2190 frt 00 kr.
Pénzmaradék remélhető	183 frt 94 kr.
Egyenleg	2373 frt 94 kr.

Most pedig a t. közgyűlés bizalmát megköszönve, reá bízuk mult évi munkásságunk megítélését.

Kolozsvárt, 1893. januárius 15.

SZAMOSI JÁNOS,
elnök.

SZINNYEI JÓZSEF,
titkár.

A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul vette. Ezután *Moldován Gergely dr.*, mint a számvizsgáló bizottság egyik tagja, fölolvasta jelentését, a mely szerint a számadásokat teljes rendben találta, s indítványára a közgyűlés a pénztárkezelő elnöknek megadta a számadás terhe alól való fölmentést, és fáradozásáért köszönetét nyilvánította neki.

A válaszimánynak költségvetési javaslata elfogadtván, 1893-ra a bevétel 2373 frt 94 kr-ra, a kiadás 2190 frtra irányoztatott elő.

Felméri Lajos dr. indítványára elhatározta a közgyűlés, hogy kiadja eredetiben *Apáczai Cseri Jánosnak* nevezetes beköszöntő beszédét, a melylyel tanári székét a kolozsvári ref. kollegiumban elfoglalta.

N é v	Lakhelye	F i z e t e t t									
		1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
		frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt
Erzsébetvárosi áll. főgm.	Erzsébetvár.	—	—	—	—	—	—	2	2	2	
30 Farkas Róbert	Kassa	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Farnos Dezső dr.	S.-Sz.-György	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Fazakas József	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Fekete Fidél	S.-A.-Ujhely	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ferenczy Alajos dr.	Zenta	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
35 Fülöp Adorján dr.	Zenta	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Füredi János	N. Kanizsa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gaál Lajos	Rozsnyó	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Geréb Márton	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Gerecze Péter dr.	Pécs	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
40 Görgei Arthur	Visegrád	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Gurnesevics Lajos	Munkács	—	—	—	2	2	2	2	2	2	
Hám Sándor dr.	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Hegedüs István dr.	Budapest	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Héjjas Pál	Csurgó	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
45 Henning Rudolf	Déva	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2
Horváth Cyrill	Baja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Imre Lajos dr.	H.-M.-Vásárh.	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2
Incze István	S.-A.-Ujhely	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jánosi Péter	Sz.-Udvarh.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
50 Kanyaró Ferencz	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kapás Aurél	S.-A.-Ujhely	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kassai prém. főgymn.	Kassa	—	—	—	—	2	2	2	2	2	2
Keil Alajos dr.	Kassa	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Kiss Sándor	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
55 Kolozsvári unit főgymn. tanári kar	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Kolozsvári tanitónő kép.	Kolozsvár	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Kolozsvári polgári isk.	Kolozsvár	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Komáromy Lajos	Budapest	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Kondor József	Csurgó	2	2	2	2	2	2	—	—	—	—
60 Kónya Ferencz	Miskolcz	2	2	2	2	2	2	2	—	—	—
Kovács János	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Kölln Norbert	Sz.-Somlyó	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Körmöczbányai főreálisk.	Körmöczb.	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2
Körösy Sándor	Fiume	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
65 Kőszegi kath. gym.	Kőzseg	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2
Kulesár Endre	Debreczen	—	—	—	2	2	2	—	—	—	—
Lázár Ottó	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lázár Gyula dr.	Kolozsvár	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—
Lehmann Róbert dr.	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	—	—	—	—
70 Lichtenegger József	Budapest	2	2	2	2	2	—	—	—	—	—
Márki Sándor dr.	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
M.-vásárhelyi ev. ref. col.	M.-Vásárhely	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2
Mészáros Lajos	Zenta	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—
Mika Sándor dr.	Brassó	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2
75 Miskolczi ev. ref. főgymn.	Miskolcz	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2

Megjegyzés. A mely rovatban vonás van, abban az évben az illető nem volt előfizető vagy tag, a mely rovat egészen üres, arra az évre az előfizetési- vagy a tagsági díj 1893. február 1-ig nem fizettetett be.

A Múzeum-Egylet tagjai közül a szakosztálynak tagjai:

Békésy Károly dr.	Nagy Ferencz dr.
Boros György.	20 Nagy Károly.
Brassai Sámuel dr.	Sándor József.
Concha Győző dr.	Schilling Lajos dr.
5 Csernátoni Gyula dr.	Sebesi Jób.
Erődi Béla dr.	Szabó Sámuel.
Farkas Lajos dr.	25 Szamosi János dr.
Felméri Lajos dr.	Szász Béla dr.
Ferencki Zoltán dr.	Szinnyei József dr.
10 Finály Henrik dr.	Terner Adolf dr.
Gergely Sámuel dr.	Torma Zsófia.
Groisz Gusztáv dr.	30 Török István dr.
Gyalui Farkas.	Vajda Gyula dr.
Kolozsvári Sándor dr.	Váradi Mór.
15 Kőváry László.	Veress Sándor.
Lánczy Gyula dr.	
Lindner Gusztáv dr.	
Moldován Gergely dr.	
	Összesen 33.